

245272

BEÖTHY ZSOLT

A
MAGYAR
IRODALOM
KIS-TÜKRE

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

Tauffer Margit.

A
MAGYAR IRODALOM
KIS-TÜKRE.

IRTA
BEÖTHY ZSOLT.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA.
1896.

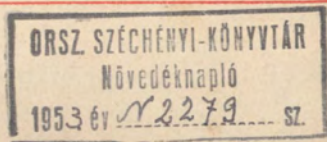
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest. 1896. Az Athenaeum r. társ. nyomása.

245272

E kis könyv azoknak az előadásaimnak vezérfonala, melyeket a millénium alkalmából a budapesti egyetemen tartottam. Vázlatát óhajtottam adni legszorosabb értelemben vett nemzeti irodalmunk fejlődésének, legfőképp magyarságának szempontjából, mely nemcsak alkalomszerűnek, hanem tanulságosnak is látszott előttem. Különösen ezt a szempontot kívántam áttekintésemben lehető tisztán és következetesen alkalmazni, s ebbeli törekvésem mentse ki a teljesség tekintetében mutatkozó fogyatkozásokat. Jól tudom, hogy szellemi életünk fejlődéséről való felfogásom, alapjára és számos részletére nézve, bővebb elméleti kifejtést igényelne s talán érdemelne is. Ez alapvető fejtegetésekkel

tanítványaimnak nem is maradtam adósuk. Évek során át tartott irodalom-elméleti külön kollégiumaimban behatóan törekedtem megvilágítani e könyv fő problémáját s fontosabb mozzanatait; tartottam róluk, különösen a Kisfaludy-társaságban s a Mária-Dorottya-egyesületben, néhány nyilvános előadást is. De, hogy irodalmi formába öntésükre lesz-e még erőm és időm, a mint szeretném, nem tudhatom. Egyelőre jól esett az is, hogy némi nyomukat hagyhatom ebben a szerény vázlatban, melyet szeretettel ajánlok tanítványaimnak.

Budapesten, 1896. július hó 6.

BEÖTHY ZSOLT.

TARTALOM.

I.

Egy kép a Volga mellől. — A magyar léleknek néhány
ős vonása.

II.

Míveltségi mozzanatok a honfoglalás korában. — Nem-
zeti mondáink és krónikáink magyarsága.

III.

A keresztyén mívelődés. — Román és gót művészet.
— Szent István intése. — Vallásos irodalom ; fejlődésének
jellege. — A lovagkor és nemzeti költészetünk.

IV.

A renaissance és Mátyás király. — Szellemének nyomai.

V.

A török világ és a protestantizmus hatása. — A pro-
testáns pap az irodalomban. — Az énekmondók és a
magyar hős alakja. — Balassi magyarsága.

VI.

Az antireformáció : Pázmány és Molnár. — A keresz-
tyén és magyar eszmény Zrinyinél. — Gyöngyösi.

VII.

A nemzeti harcok és irodalmunk. — Mikes. — A kuruc költészet ősi vonásai: a magyar katona.

VIII.

A nemzetietlen kor. — A jezsuiták tudományos működése. — Költészet.

IX.

A magyar szellem ébredése. — Bessenyei és a franciások. — A deákosok. — A nemzeti szellem és a felvilágosodás. — A magyarosok.

X.

Kármán. — Csokonai. — Kisfaludy Sándor. — A nemzeti élet más-más körei, mint költői környezetök.

XI.

Kazinczy. — A nyelvújítás. — Révai és Verseghy.

XII.

Berzsenyi és a magyar vitézség ódai kultusza. — Kölcsey és honfi-fájdalma.

XIII.

Századunk tizes éve. — Katona Bánkbanja a magyar tragédia. — Kisfaludy Károly és hatása.

XIV.

Vörösmarty és az új Magyarország költői hirnökei. — Széchenyi.

XV.

A regény: Jósika, Eötvös, Kemény.

XVI.

A budapesti nemzeti színház. — Szigligeti és társai.

XVII.

A magyar ízlés fejlődése. — Népköltésünk. — Gyűjtői és hatása.

XVIII.

Kapcsolata a nemzeti szellemmel.

XIX.

Kossuth és a forradalom. — Petőfi. — Hatásának forrásai.

XX.

Arany. — Éposza, balladája, lírája.

XXI.

A magyar költői próza új stílje. — Jókai.

XXII.

Az önkényuralom és a magyar nemzeti szellem. — A művészetek. — Petőfi utánczói és követői. — Arany iskolája. — A próza. — A dráma. — Madách.

XXIII.

Deák és az új Magyarország törekvései. — A tudományos élet jelleme. — A művészet; Munkácsy magyarsága. — Az új líra. — A népszínmű és társadalmi dráma. — Az elbeszélés és a tárca.

XXIV.

Irodalmunk magyarsága. — Befejezés.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kalpagjában, párdúc kacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sas-szemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden részletét élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát, s a pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán: lesi az ellenséget. Ha

csak egypáran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostúl jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért, a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre. A beláthatatlannak mondott messzeségbe is belát: egy távoli fekete pontban felismeri a hullározó sast, az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel; megsimogatja Ráró-lova nyakát és biztonságosan kezét kardja markolatán. Várja a jövőndőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz.

Ennek a magányos lovasnak képe nemcsak az ősi magyarság életmódjából, hanem a magyar szellem mivoltából és fejlődéséből is sokat megmagyaráz. A magyar nemzetnek egész szellemi életében jellemzően nyilatkoznak azok a természeti és erkölcsi befolyások, melyek ősi életviszonyaiban érvényesültek és lelkébe gyökereztek. Pusztai nomád nép volt, s a sík természet, mely körülvette, nagy kiterjedésével, tiszta világításával és kevés színével: inkább szemlélő

erejét, belátásának tisztaságát, felfogásának és ítéletének elevenségét és biztosságát fejlesztette. Inkább ezeket, mint a vágyat az ismeretlennek megismerésére, a képességet megközelítésére, a képzelődést s ennek játékaival együtt az érzelmek árába való elmerülést. Még a hozzá verődött idegenekkel együtt is csekély számú volt; az önfentartás küzdelmei, inkább az emberekkel, mint a természettel folytatott harcok vették igénybe, foglalkoztatták és fejlesztették minden külső és belső erejét. Nemcsak a kilencedik századbeli görög és arab írók, hanem már a hazában folytatott életének első korszaka is bizonyítja, hogy félig-meddig zsákmányból élt. Folyton harcokra volt utalva s mivel úgyszólván mindenét bátorságának és ügyességének köszönhette: ez a, pusztai harcok természete által föltételezett személyes bátorság, egyenesség, kész szembeszállás jellemvonásává s így eszményévé lett és maradt mind máig. Jellemzi nemcsak harci magatartását, hanem

az életről való egész erkölcsi felfogását. E vonást, úgy látszik, azoknak a török elemeknek köszöni, melyek a nagyobb számú ugor népekkel összeolvadva, nemzetté alakították s nevét is adták.

Az egyesek személyes vitézsége, az összetartozás erős érzése nélkül nem lett volna elegendő a kis nemzet védelmére, térfoglalására és fentartására. Az a körülmény, hogy az ősidőktől kezdve történetének egész folyamán, mindig, minden bonyodalomban, háborúban, idegenek által támogatott belviszályokban, nemzeti élete volt fenyegetve: rendkívüli mértékben kifejlesztette benne a közös, nemzeti érdek iránt való hajlamot, érdeklődést. Alkotmánya, szabad intézményei, országgyűlései, melyek a nemzet táboraiból alakultak, vármegyéi: mind erősítették ezt a vonást. A nemzetiség közérdeke, különösen az idegenekkel szemben, Magyarországon már a középkorban annyira foglalkoztatott mindenkit, kicsinyt és nagyot, hogy Freisingeni

Ottó megemlítésre méltónak találja s a régi görögök politikai szenvedélyéhez hasonlítja. A közérdektől, a nemzeti érzéstől való áthatottság irányozza mindenkor a magyarságnak egész külső és belső életét. Jellemzőleg és uralkodóan nyilatkozik szellemi életének is egész folyamában és minden ágában: költészetében, tudományában, művészetében. Ez a nemzeti érzése sugallja egész gondolkodását és képzeletét. Amit idegenből, a művelődésben előtte járó nyugottól vesz, azokat az eszméket és formákat is mindig akként módosítja és idomítja, hogy a magyar nemzeti érdek szolgálatára minél alkalmasabbakká tegye.

A magyar léleknek ezek az ezredéves vonásai, állandó uralmuk, annál érdekesebbek, mert a nemzet különböző fajok elegyedéséből alakult s idegen elemeknek szakadatlan beolvadásával gyarapodott. Az ugarság halászeit és vadászait, a nyugot harci hányatásai elől ide szorúlt békés települőket áthatotta a maga

katonai ideáljával; a nyugotról bevándorolt, eredeti nemzeti kötelékeiből kiszakadt olaszokban és németekben új nemzeti kapcsolatuknak mély és erős érzését tudta meggyökereztetni; a keletről érkezett törököket, kunokat, bolgárokat, besenyőket, e széthúzó és vad elemeket, már nyugothoz simúlt mivelődésének megnyervén, erejüket annak s a nemzeti egységnek szolgálatába hajtotta. Az új haza területének legnagyobb része talajra és éghajlatra hasonlított a régi lakóhelyek pusztaságaihoz, a nemzet szervezkedése pedig olyan alapon történt s olyan irányban fejlődött, mely tagjainak a közügyekre befolyását biztosította s ezzel bennök való lelkes részességüket fentartotta és táplálta.

Így a magyar föld természete, a magyar faj uralma és közintézményei, a magyar történet jelleme, a folytonos és erős keveredés ellenére is, legalább fővonásaiban, mind máig fentartották az eredeti magyar lelket. A beolvadt idegenek: lovagok és harcos

nomád csapatok ép úgy, mint a földművelő és iparos települők, nemcsak nyelvökben, hanem lelkök szerint is magyarokká lettek. Azzal a csodálatraméltó jelenséggel állunk szemben, hogy míg alig van Európában nemzet, mely a legkülönfélébb népelemeknek oly erős és szinte szakadatlan vegyülését mutatná: alig van egyszersmind olyan is, mely mindennek ellenére az alapító faj lelki típusát oly híven és félreismerhetetlenül megőrizte volna.

II.

A kilencedik század végén a Duna és Tisza partjainál Árpád vezetése alatt megjelent honfoglaló őseink, kemény és kegyetlen harcos létökre, bizonyos műveltséget hoztak magukkal. Ez a műveltség bizonyára egészen másnemű volt, mint az akkori nyugoté, de mindenestre fejlettebb és magasabb, mint azoké a népeké, melyeket itt találtak. Bizonyítja ezt laza kapcsolatú törzsekből nemzetté alakulásuknak gyors és tökéletes sikeres fejlődésre képessége. Bizonyítja továbbá szervezetöknek és harcmódjuknak teljes kiképzettsége és begyakorlottsága, vallásos képzeletöknek emlékezetben maradt foszlá-

nyai, nyelvök és írástudásuk. De szemmeláthatólag bizonyítják sírjaikból előkerült hadiszereik és ékességeik is. E kardok, lándzsák, lemezek, »rózsás« boglárók, kőöntvények, pitykék, virág-ornamentikájok stilizálásában, a Sassanida kultúra befolyásáról tanúskodnak, s gazdagabbak, változatosabbak és fejlettebbek, mint a korukbeli szomszédos és rokon népeknek az orosz földből előkerült emlékei.

A magyar szellem legrégibb költői nyilvánulásaiban, melyeknek nyoma, tárgyai, felfogása ránk maradtak, már jelentkezik a nemzeti érdeknek jellemző uralkodása, a nemzet-politikai irányzat is. A honfoglalóhoz részint a hún uralom alatt állott s vissza keletre verődött népek, részint az itt lakók útján elszivároghattak ez országnak eladdig leghatalmasabb uráról, Etele királyról szóló hagyományok, azok a mondák, melyekből a Nibelung-ének vége is szövődött. E mondákat a magyarság a magáéinak fogadta: a hún és magyar nemzetet két egy-testvér

Hunor és Magyar ivadékainak hirdette; a világbíró Etelét a maga ősenek, dicsőségét és hatalmát saját nagy emlékének, földjét a maga hajdani országának és jogos örökségének hitte és tüntette föl. Ki ne érezné, hogy a nemzeti képzeletet e kapcsolásban, mintegy ösztönszerűen, a nemzeti érdek és érzés vezeti? Minden nép Etele-mondái közül a magyaréi árasztják el a hún király alakját a legnagyobb fénynyel; «az isten ostorát» egyedül ezek ruházzák föl a nép-szívnek kedves hősök vonzó vonásaival; külsejét is, a nyugoti hagyománynyal szemben, igazi magyar képre, hosszú szakállasnak idomítják. Mondáit egy nép ajka sem őrzi tovább a magyarnál, mely még Mátyás király korában is tud regéket a hún világból. Ennek emlékét népünk annyira a magáénak érzi, hogy képzeletében a magyar honfoglalás némely mondái összeszövődnek a hún hagyományokkal. E hagyományok másik hőseinek: Csaba királyfinak emlékét csak a magyar

mondák éltetik, s jellemző, hogy éppen tőle, ki az idegennek meghódolni s vele megbékélni nem tudván, elbújdosott: éppen tőle származtatják Árpádot, a honalapítót.

A *hún mondákhoz* kapcsolódva, Árpád atyjának, a mesés Álmosnak alakja tűnik fel, kinek küldetését, hogy a magyarságot mai hazájáig vezesse, a szent madár jelentette. A vándorlások, a főembereknek vérrel megpecsételt szövetkezése, Árpádnak fejedelemmé emeltetése, az ő és hét vezérének győzelmes harcai, melyekkel az országot akkori uraitól elfoglalták: ezek képezik tárgyait az ősmagyar mondaköltészet második nagy körének, a *honfoglalás mondáinak*. Hozzájuk csatlakoznak, mintegy kihangzásul, a pogány világ utolsó mondái: az Árpád utódai alatt folyt külföldi kalandokról, fosztogató hadjáratokról, melyeknek fő hősei a kürtös Lehel és a bárdos Botond, utolsópedig Thonuzoba, ki pogány átalkodottságában feleségével együtt élve temettetett el.

Mindezeket az énekmondók tartották fenn, kik kobzaik pengetése mellett daloltak a sátor-szállások és táborok, majd az újon keletkezett falvak népeinek, a seregek és gyűlések sokaságainak, az ősök képzeletnagyította tetteiről, utolsó ápolói gyanánt a mind jobban halaványuló és üldözőbe vett pogány hagyományoknak is. Ezekből az énekekből, szövegük szerint, semmi sem maradt reánk; semmi az ősi magyar költésnek vallásos, gyászoló és szerelmes dalaiból, melyeket történeti források emlegetnek.

Az ősmondáknak legalább tárgyait ismerjük deák krónikáinknak a tizenkettedik század végén meginduló sorozatából. E krónikák szerzői, élükön Béla király névtelen jegyzőjével, majd Kézai Simon mesterrel és Márk baráttal, szemmeláthatólag sokat merítenek a nemzeti mondából s az énekmondók dalaiból. A tudós lenézésével emlegetik ugyan ezeket, de kétségtelen részességüket tanúsítják a magyar népszellemben még ott is, ahol ez

összeütközésbe kerül az ő koruk és hivatásuk felfogásával. Jóllehet keresztyének és papok: még eleiknek a nyugat ellen folytatott dúlásaik elbeszélésében is ki-kitör belőlük a magyarság érdekeihez szításuk; el-elszörnyednek ugyan a német és olasz keresztyén népet fosztogató, kolostorokat és templomokat pusztító pogányok vadságán, de nem titkolják barbár büszkeségöket a hős kalandorokra, kik «harcosok és lélekben erősek» voltak s «a gaz és ravasz ellenséggel» szemben «vakmerőn és emberül megállottak».

III.

Szent István az, ki az 1000-dik esztendőben koronát tétetvén fejére, nemzetét az európai államélet és művelődés közösségébe bevezeti. Apostoli buzgósággal téríti a római hitre, maga a nyugoti dinasztiák rokoni kötelékébe lép, az új egyházat s az újjá alkotott államot szervezi. A régi pannóniai keresztyénség romjain fölépül az új magyar egyház, különösen felső-olaszországi hittérítők által, kik első tanítóivá lesznek nemcsak a hit igazságainak, hanem a latin betűk ismeretének és használatának is. Az új renddel megalapított királyságnak a régi törzsfők függetlensége áldozatul esik; a fejedelem

sátora fényes udvarrá lesz; az ősi fegyvertársak közé idegen lovagok serege kerül s eljök az új egyház főpapjai ülnek. A pogányság az első félszázadban többször megkísérti az ellenállást, mindig a nemzeti féltékenység ösztönéből és keserűségével; de hasztalanul. Egy, genialitását szinte firól-fira öröklő s e tekintetben párját alig találó dinasztia uralma alatt, a nemzetet áthatja a keresztyén művelődés szelleme; de anélkül, hogy nemzeti érdekeit áldozatul hozná. Keresztyénsége ellenére megtartja s mind máig őrzi régi pogányságának legnemzetibb képzetét és szólamát: a *magyarok istenét*. De már a tizenegyedik századtól kezdve utóbb bevándorlott keleti fajrokonaival szemben a hit védelmének és terjesztésének most békés, majd harci munkáját végzi. Nemzeti érdekeinek védelmére az új hit eszméiből a ráözlő barbárok ellen épp úgy lelkesedést merít, mint amennyire gyarapítja ezeknek beolvasztásával erejét, függetlenségének a

keresztyén nyugottal szemben való oltalmazására.

A magyar föld megtelik a keresztyénség alkotásaival: kolostorokkal és iskolákkal, nemcsak a Credo, gregoriánus ének és betűvetés, hanem a trivium és quadrivium mesterházaival, melyek sorában már az Árpádok alatt a rövid életű veszprémi egyetem is megalakult. Megtelik az ország templomokkal is, közöttük a román és gót ízlés mesterműveivel. Már maga Szent István a bazilikák egész sorát építtette, közöttük egy pogány fejedelmen nyert zsákmányból az óriási székesfehérvári állam-egyházat, pompás mozaik-díszével és gránit-oszlopaival mely egész Mohácsig királyaink sír-temploma volt. Külön ízlés nyilatkozott a bazilika négy sarkán a római castrum mintájára emelt négy toronyban, melynek divata a tizenharmadik századig megmaradt s egyik példája, a pécsi román székesegyház, régi fényében megújítva s Árpádkori szobrászatunk első

kísérleteit őrizve, ma is áll. A magyar lélekben a mint a vallás és a haza fogalma egyesül, úgy olvad egygyé a templom és a vár képe. Ma is fennálló legrégibb építési emlékeink a román ízlésű templomok. Eddig harmadfélszázad ismerünk, melyek kerek-íves stíljének terjesztője Dalmáciában is valószínűleg a magyar építés volt. Itthoni alkotásai közül, díszkapujának építési és szobrászati remekével, a jáki templom világhírré emelkedett. Befejezte után nem sokkal, a tatárjárás elzúgásával, már a gótika legpompásabb alkotásának, a kassai dómnak rakták alapjait s majdnem egyidőben mai állam-egyházunkét, a budavári Mátyás-templomét is. Mellettök és utánuk, különösen a német polgárság városaiban, sűrű sorral emelkednek ég felé a templomok és középületek csúcsívei. Oszlopaik és pillérek közé képsobrokkal ékes siremlékek kerülnek, míg falaikon megőrzik a képdiszítés régi szokását. E freskókban is, melyeknek egyik

híres mestere Aquila János, félreismerhetetlen a vallásos mozzanatnak lehető összekapcsolása a nemzetivel: az Anjouknak Mária nyújtja a koronát s Szent László hősi legendája számtalan változatban újra meg újra megjelenik.

Így telik meg az ország a keresztyén hit és tudomány tanító házaival. A magyar lélek pedig megtelik a keresztyénség fogalmaival és érzéseivel. Irodalmunk legrégibb, ránk maradt emlékeiben már ezek uralkodnak. A legelső: *Szent István király atyai tanácsai fiához*, *Imre herceghez*, deák-nyelven írva, a keresztyén és magyar uralkodó erényeit fejtegeti. Négy fő eszméje: a hithez való hűség; az idegeneknek és műveltségőknek befogadása és megbecsülése; a nemzet hagyományainak és törvényeinek tisztelete; a bölcsek és jók tanácsának megfogadása s a hadi népnek különös becsületben tartása. Imre herceg ifjan elhalt; de a bölcsesség és magyarság lelkében fogant királyi

tanácsok alaptételeivé lettek a magyar politikának: nemzeti érdekeinket és fejlődésünket a nyugathoz fűzni, de fel nem áldozni neki; a szabad nemzet és szabad ember kardjával védelmezni közös érdekeinket a hitetlenség és vadság ellen, a magunkéit pedig mindenki ellen. A keresztyén hitvilág az idetelepült idegenek meg az új magyar papok által lassankint kiképzti magyar formáit. A tizenharmadik század elejéről maradt fenn nyelvünknek legelső, összefüggő, írott emléke: egy rövid *halottas beszéd és könyörgés*, a nehéz alkalmazkodás példái mellett is bizonyos nyers erőt éreztetve, mely a kötetlen magyar írásnak, egészen az újkori francia próza hatásaig, legfőbb jellemvonása. E nyelven, zord hangzású szavaival, egy vihariárta pusztákon élő hadi nép ájtatoskodik, amely még nemrég lovastul temette halottait. A Pray-kodex gót betűs lapja, mely az ősmagyar keresztyén liturgiának néhány sorát megőrizte, nemcsak ránk, ha-

nem az egyetemes tudományra nézve is fontossá lett, mert a nagy Révai mindenekelőtt általa és belőle alapította meg a történeti nyelvészetet. Nem sokkal újabb keletű legrégibb versünk: egy *Königsbergben felfedezett szent éneknek* megromlott, összevissza szabdalt töredéke, mely az angyali üdvözlét foszlányaival, hangsúlyos nemzeti ritmusunknak már eleven megcsendülésében, fohászkodik Szűz Máriához, kiben a magyar keresztyénség az ország védasszonyát, a Patrona Hungariae-t tisztelte.

A vallásos élet szüksége az ilyen magyar szertartásos imádságoknak és énekeknek mind nagyobb számát hozta létre. Amint a fejedelmi házak családi kapcsolataival, a keresztes hadak vegyüléseivel és átvonulásai-
val, az Árpádok után egyenesen idegen uralkodóházak behonosodásával, magyar papjainknak külföldi egyetemekre és iskolákra járásával, magyar hadaknak olasz földön megfordulásával az Anjouk alatt: a nyugottal

való összeköttetés számai egyre sokasodnak, a közép-európai klastromi műveltség is mindjobban meggyökerezik és terjed s egyre több magyar nyelvű szent irat keletkezik: bibliafordítások, legendák, prédikációk, regulák, imádások, énekek. E klastromi irodalom emlékei, középkori kódexeink, az akadémia kiadásában tizenhárom nagy kötetet tesznek. Nemcsak a magyar stíl fejlődését mutatják, hanem az egyházi élet világmozgalmainak hatását is ránk. A husszitizmus nemzeti irányú befolyását nyomozhatjuk a tizenötödik századból maradt *bibliafordításainkban*. Aquinói Tamás theologiai bölcsselete, a dominikánus prédikátor mesterfogásaival jelenik meg Nicolaus de Mirabilibus szentbeszédeiben és vitatkozásaiban. A franciskánizmusnak, a népszerű, maradi és bátor áhitatnak szelleme, pedig ez egész irodalomnak leghatalmasabb képviselőjében, Temesvári Pelbártban, a világszerte ismert nagy prédikátorban, már a gyűlölt humanizmus idején mutatkozik fej-

lödése csúcsán. A tudós és nyakas barát az egyház érdekében szembeszáll Mátyás királlyal; de csak az ő magyar népe van előtte, melynek eredeti keresztyén hagyományait, a magyar szentek legendáit ő írja meg forrás-szerű adalékokul az egyetemes és magyar legendatárakhoz. Az ő deák szövegére támaszkodik a középkorból maradt legterjedelmesebb költői emlékünknak, a *Katalin-legendának* költője is; az egyház nagy legendái közül ez az egyetlen, mely Magyarországon érte el leggazdagabb kifejlődését. Magyar énekek, himnuszok is bőven készültek és maradtak. Ennek az egész irodalomnak legérdekesebb vonása: a benne foglalt adatoknak egyre növekvő száma arra nézve, hogy az általános keresztyén eszme- és képzet-körben mint foglal egyre nagyobb helyet a magyar szellem az ő külön eszményeivel, szentjeivel, törekvéseivel, emlékeivel, nemzeti érzésével. Így ezt a középkori fejlődést méltón fejezi be legrégibb költeményünk, melynek szer-

zójét ismerjük: egy *himnus*z, mely Máriától, az ország patronájától esd oltalmat a ránk zúduló török ellen, s amelynek szerzője, Vásárhelyi András, egy pesti franciskánus barát, a haza védelmében esett el Mohácsnál.

Az egyházi irodalom mellett él és virágzik a régi mondai és történeti költészet is. Mívelői a kobzokkal és hegedűökkel vándorló regések és igricek. Ott vannak, az ősök tetteinek énekeseiül, a királyi udvartartás népei között; de ott a táborokban, nagyok házáinál, vásárokon és búcsúkon is. A pogány világ emlékeit is ők őrzik legtovább; de az idők változtával, ezek az emlékek mind jobban kiszorúlnak dalaikból. Az újabb történetek, hőstettek és csapások, a királyi házak dicsősége és viszályai: gazdagon szolgáltaták az új tárgyakat. Abban az időben, mikor legutoljára hallunk titkos pogány áldozatokról erdőkben és források mellett: a kúnok elleni harcokkal nyílik meg a *magyar lovagvilág*, mely a török háborúk-

kal éri a virágkorát. Regéinek első és legkedveltebb hőse: Szent László király, kinek glóriáját a nemzeti monda s az egyházi legenda közösen fonták. Nemzeti mondáink *harmadik nagy körének*, mely Szent István halálával kezdődik, ő a fő hőse. A népképzelet benne ismeri föl a keresztyén magyar lovag eszményét; hőstetteiről és nagylelkéről regét regére sző s ezek jeleneteivel díszíti majdnem valamennyi templomának falait s vármegyéinek címereibe festeti; daliás alakját veri századokig aranypénzeire; sőt régi pogány mondájából ráruházza a legcsodásabb vonást: hogy holta után is visszaszáll lelke nemzetének védelmére. A hívők az egyházban hozzá énekeltek, ki Máriának felajánlotta országát; s a regések felőle daloltak, ki erős karral védelmezte hazáját s a császárságért sem hagyta el. E regések énekeinek ismert tárgyai közt jellemzően jelennek meg mindazok a tragikus összeütközések, melyekbe a dacos magyarság idegen udvaraival kevere-

dett: Bánk bán, Zách Felicián, Kont katasztrófái. Az első császár-királylyal, Zsigmonddal való elégedetlenségök is kifejezést talál a pokoljáró Tar Lőrincről mondott meséjökben. Énekeikből csak egy maradt meg, az is töredékesen, mely Mátyás király *sزابا*csidiadaláról szól a törökök ellen.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

IV.

Mikor ez az ének keletkezett, már akkor a budai királyi palotában, a püspökvárakban és főiskolákon új szellem uralkodott, a középkori egyházi műveltségtől épp oly különböző, mint a régi magyar hagyományoktól. A nemzeti királyság fénykora volt ez: Hunyadi Mátyás uralkodása, ki népének atyja, ellenségeinek félelme s a tudósoknak és művészeknek barátja volt. A renaissance emberei és törekvései már Zsigmond óta szivárogtak be Magyarországra; temesi ispánja, Ozorai Fülöp hitta be a firenzei nagy festő-művészet egyik alapvető mesterét, Masolinót; öntő és faragó mesterei: Kolozsvári Márton és

György alkották a nagyvárad i templom elé szent királyainknak három álló képmását s még Szent László lovas-szobrát. E szobrok eltűntek; de mesteröktől Prágában ma is áll Szent Györgynek érc lovas-szobra, mely eleven mozdulatával korának legbecsesebb műemlékei közé tartozik. A fölébredt klasszicizmus tudományos és művészi törekvései, az új szellem és képviselői utóbb Szécsi Dénes és Vitéz János, e két «renaissance-prímás» esztergomi udvarában, de a Hunyadi-háznál is meleg és lelkes fogadtatásra találtak. A vajdahunyadi vár, lovag-terme és kápolnája még a gót ízlés mesterművei; de a hatalmas épület komor csúcsívei közé Mátyás «aranyházával» bevonúlnak a renaissance kecses és vidám formái.

Mátyás királyt egészen meghódította ez a szellem. Szerette a magyar történeti énekeket is; de ezt a hajlamát is avval dicsérik íródeákjai, hogy benne voltaképp csak római és olasz szokást követett. Római módra ko-

szorúval fején ábrázoltatta magát s palotája udvarterén és kertjeiben a nagy Hunyadiak mellett a római mithologia képszo­brai­ t állította föl. Ezt a híres palotáját olasz mes­ terek építették és díszítették, köztük Bene­ detto da Majano; deák történetírók, rhetorok és költők serege vette körül; történetét Bonfini írta, mondásait Galeotti jegyezte. Az emberiség új eszményeitől áthatva élt, olvasott, vitatkozott körükben és sűrű ösz­ szeköttetést tartott Firenze nagy huma­ nistáival. Korának egyik leghíresebb könyv­ tárát gyűjtötte, a hat-hétezer kötetnyi Cor­ vinát; a másolóknak és díszítőknak egész hada dolgozott számára itthon és Olaszor­ szágban, s halála hírére, az európai tudo­ mány piacain leszállott a könyvek ára. Az emberi szellem kincseinek gyűjtésén kívül leghatalmasabb fegyverét, a könyvnyomta­ tást is ő honosította meg már 1472-ben, megelőz­ vén Angliát, Ausztriát, Németalföl­ det, Spanyolországot. A monumentális tem­

plomépítkezések tervei és vezetése legnagyobb részben épp úgy a királyi udvarból indultak ki, mint a főiskoláké. Az új izlés áramlatában jelenik meg költői eszményül Vergilius, ki innen kezdve a magyar műepikát egész századunk elejéig sugallja. A koszorúja után való törekvésben, Mátyás tudós köréből legmeszebb jut s európai hírre emelkedik Marsilius Ficinus és Guarinus tanítványa: Janus Pannonius, a csodagyermekből lett pécsi püspök, tiszta és zengő latinságú epikumaival, melyekben Mátyást és a velencés Marcellinust dicsőítette, azután elégiáival és epigrammjaival. Igazi humanista volt: ékesszóló és hízelgő, csak névleg és szokásból keresztyén, hiú, érzeki és ármánykodó; de tehetségével mégis födisze korának. E kor világműveltségének, a renaissancenak, a budai királyi udvar egyik központja volt; legszélső sugara is, egy század múlva, magyar földön, Báthori Zsigmond, fejedelem kolozsvári palotájában enyésztek el.

E ragyogó világ Magyarországon Mátyás halálával gyorsan romba dőlt s fényéből alig csillog más szemünkbe, mint a megmaradt néhány Corvinkódexben Attavante és Gherardo pompás miniatúráinak aranya. A tanítók és művészek elszéledtek, a könyveket a németek és törökök széthordták, a palotákat és villákat feldúlták, a szobrokat történeti és mithologiai elpusztították vagy ágyúkat öntöttek belőlük. Hát a szellemekben maradt-e valami nyoma? Bár lényegében és alakjaiban idegen volt, s az udvarra, a főpapokra, a diplomatákra s jórészt külföldi környezetükre szorítkozván, a nemzet szélesebb rétegeit nem hatotta át: mindazonáltal nem múlt nyomtalanul. Humanisztikus, philologiai tanulmányai, a budai főiskolán, de talán más és több úton is, átvezetnek a reformációhoz, úgy, hogy az átmeneti fokozatok is kimutathatók Erdősiben és Pesti Gáborban; ugyancsak Erdösi párverseinek bámulatos sikere méltán sejtetheti

velünk, hogy a renaissance már korábban vezetett kísérletekre a klasszikai verselés magyar utánzásában; azután a klasszikai, különösen a római költészet eszményeit, melyek már a következő idők legnagyobbjainál: Balassinál, Zrinyinél, Gyöngyösinél fel-feltűnedeztek s utóbb oly jellemzőleg olvadtak be nemzeti szellemünkbe: a renaissance idézte elsőben a Duna partjaihoz.

V.

Mátyás király nagy korát tehetetlen uralkodók, féktelen oligarchák s a lenyűgözött nép kitörései szomorú végre juttatták. Az 1526-iki mohácsi veszedelem a magyar élet egész fejlődését megváltoztatta: önállósága innen kezdve csak belső erejére támaszkodhatott. Budán háromszázötven esztendeig nem székelt magyar király. Az ország egy része, fővárosával együtt, török uralom alá került; a másik az erdélyi nemzeti fejedelemséggé szervezkedett; a harmadik, Habsburg-királyai alatt, állandó harcot folytatott a haza területének felszabadítására és egységének visszaállítására. A politikai ellentétek,

a beköszöntött hitviszályok, az elnyomók és leigázottak küzdelmei, a köz- és magánérdekek harcai százados felfordúltság, bizonytalanság, nyomor forrásaivá lesznek. De a nemzeti lélek erkölcsi tartalmát mindez inkább kifejti, mint elnyomja. A feldarabolt-ság erősíti az összetartozás érzését, a nemzetiségnek a német királyoktól való féltése és fenyegetettsége a magyar nyelv szeretetét és művelését, a folyton folyó harcok képei az önzetlen és feláldozó hősiség kultuszát, az elharapózott erkölcsi visszasságok és árulások pedig a nép erkölcsi közérzésének szigorát. Minderre nézve nagy szolgálatot tett a protestantizmus, mely gyorsan utat talál hazánkba s az érdekek ütközései közt, a lelki vigaszra áhító köznyomorban oly hirtelen terjed, hogy egy század alatt majd az egész nemzetet meghódítja. A magyarság, lelkialkatának megfelelően, megnyugvást különösen a kálvinizmusnak kritikaibb és fatalisztikusabb rendjében talál, melyet «magyar hitnek» nevez.

A protestáns térítés, a keresztyénség behozatala óta, az első nagy művelődési áramlat, mely az egész nemzetet áthatja. Az új hit hirdetői százankint állanak elő egy, minél mélyebbre ható s minél nemzetibb kultúra apostolai gyanánt. Prédikálnak, vitatkoznak és zsoltárokat énekelnek a templomokban és szabad ég alatt, vándorbotjukkal bejárva az országot; iskolákat alapítanak, az abécésektől az akadémiákig, köztük a máig virágzó sárospatakit, debrecenit és pápait; bámulatos irodalmi munkásságot fejtenek ki, s irataik közzétételére nagyszámú könyvnyomtató műhelyt rendeznek be és vezetnek s a vásárokon maguk árúlják sátorokban könyveiket; színpadokat állítanak s ellenfeleiket drámai játékokkal csúfoltatják meg. Az ő buzgalomnak és tudásuknak köszönjük az első magyar nyelvtant, az első szótárakat, az első klasszikai fordításokat, a klasszikai módú verselésnek első fenmaradt magyar kísérleteit, az első magyar történeti munkákat. A nem-

zeti műveltség alaptétele: hogy a nemzet nyelvén szóljon, általok valósul meg egész teljességében és kiterjedésében.

Természetesen a hit igazságainak terjesztését tekintik főfeladatuknak. A bibliafordításoknak egész sora készül általuk, melyek közül legnagyobb hírre s maig ingatlan tekintélyre, az «ájtatos vén embernek» Károli Gáspárnak vizsolyi bibliája emelkedik. Vallásuk tanait a prédikációknak és a régi hitre támadó vitairatoknak hosszú sorában hirdetik. A megtépett és viasszaszorított katolikus egyház csak a század végén veszi fel a keztyűt. E magyarázatokban és vitakozásokban, még pedig mindegyik félen, van egy feltűnő vonás, mely nyelvükön túl sajátos nemzeti jellemet ad nekik. A dogmatikus, erkölcstani és történeti fejtegetések során minduntalan előkerül a kérdés: melyik felekezet az oka, isten haragjának fölkelteése által, a nemzet szerencsétlenségének, s melyik tudomány vezetheti boldogabb révbe: az új

hit tisztasága-e, vagy a réginek ezredév szentelte hagyományai? A nemzeti eszme beszivárog a vallásos élet világába s hevével, törekvéseivel áthatja azt. A magyar papot, mint papot is, épp úgy érdekli hazája boldogulása, mint a lelkek üdvössége. A keresztység legáltalánosabb kérdései - a nemzeti szellemben a magyar politika kérdéseivé lettek. Ez a benső kapcsolat élesen szemünkbe tűnik a század vallásos költészetében is, mely szívesen meríti tárgyait, indítékait és hangját az ó-testamentumból, de a biblia tárgyait magyar érzésének hangjaival, egészen magyar dallamokkal énekli. A magyarok istene régi képzetének fel-feltüntével, párhuzamokat állít a zsidó és a magyar nemzet sorsa között. A kérlelhetetlen Isten büneiért ostorozza választott népét: e gondolatot a legsötétebb változatokkal s a legmélyebb büntudattal fejezik ki *jeremiádoknak* nevezett énekeink. Az az erkölcsi szigor, mely ebben a felfogásban rejlik s a hívők szemében az

emberi nem és a haza megváltatását igéri: ez a szigor hatja át protestáns-kori irodalmunk legnevezetesebb drámai emlékét, *Balassi Menyhért árúltatását*, mely egy, a kor véteiben megcsontosodott főurat a megjelenítésnek teljes eleveniségével s a jellemrajzmaró szatirájával állít pelengérre. E kis drámai szatira, melynek szerzője valószínűleg Karádi Pál unitárius pap, egy évvel készült Shakspere születése után.

A papokon kívül a század irodalmának más vándorai is voltak: az énekmondók, kik vonós hegedűökkel és pengetős kobzokkal vagy lantjukkal járták az ország útját, közöttük volt katonák, iskolamesterek, literátusok vagy deákok is. Kedves mulattatói és mulató társai voltak kicsinyeknek és nagyoknak, különösen a zaklatott, folyton harcban tartott várnépeknek. Vallásos énekeket is tudtak és szereztek, tréfás dalokra is rágyújtottak; de jobb szerették a mondákat, történeteket s a korukbeli hadi dolgokat. Ők tartották

fenn Toldi Miklós mondáit, melyekben a naiv képzelet a magyar daliával megrettegetti a királyokat és legyőzeti az idegen óriásokat; ők Szilágyi és Hajmási regényes történetét, melyben már a magyar honvágy melankholiája is megrezdül. Jelentékeny számmal maradt verseik tanúsítják, hogy e hányt-vetett nép, érzületére nézve, éppen nem tartozott kora rosszabb elemeihez. Náluk jelenik meg először a «szegény haza» máig élő elterjedt frázisa, megszemélyesítő kapcsolatában annak a viszonynak megható bensőségéről tanúskodván, melyben a magyar lélek a haza fogalmához érzi magát. A lantosok legkiválóbb s tán legtanultabb képviselője, a tizenhatodik század derékán virágzott Tinódi Sebestyén, ki «históriás énekeinek» leleményben és szerkezetben egészen magyaros jellegű s részben páratlanul szép dallamai révén mindenestre nagyobb költő, mint versei által. De szavaiban nyilatkozó érzése is mély és megható. Bátran emeli fel szavát, kemény

vádjait a nagyok önzése, vétkei ellen, kiknek kegyelmére volt szorúlva. Száraz és egyhangú énekeiből ki-kitör a szív melege, mikor az elesett magyar vitézt dicséri és gyászolja, a visszavonást és ellenséget átkozza, a haza sorsát siratja. Hevíti korának minden nemesebb érzése. Históriai énekeinek maga által kiadott két kötetes gyűjteményében megtaláljuk hadi zajjal tele korának egész versbe foglalt történetét. E krónikákban képződik ki költőileg a török-magyar harcok zivatarainak az a hős alakja, ki hazájáért és hitéért utolsó csepp véreig helyt állva, rendíthetlen halálmegvetéssel a magyar vitéz eszményképévé lett: Szondi, Losonczi, Dobó. Bármily kezdetleges versekben dicsőíti őket, annak az epikai szellemnek lehetetét érezteti felfogásában, mely utóbb Zrinyit sugallta. A hős asszony alakja is, az egriek, nála lép a költészet körébe.

E korban jelenik meg a magyar katona külső és belső életének részletes képe is:

kedvtelése, szilajsága, elbizottsága. A dalok költője, ki «a végvárok farkasainak» lelkét a költői elragadtatás erejével szólaltatja meg: Balassi Bálint, az előkelő, daliás, hős és könnyelmű lovag, az első nagy magyar lírikus, ki épp úgy, mint az utolsó, a csatatéren esik el. Az ázsiai magyar hangszerekből, melyek közül históriás énekeinket a koboz és a hegedű kísérték, költészetében megszólaltatja a tilinkó ösét: a sípot, meg a harcra riasztó kürtöt. Amint élete ünnepek és harcok, szerelmek és bujdosások közt telt, lelke is keserű meghasonlások és lebírhatatlan fölhevülések közt hanyódik. Amazok vallásos és bújdoso énekeinek mély, töredelmes keservéből hangzanak; míg életkedve új meg új gyönyört talál a természetnek a renaissance által fölfedezett szépségeiben. Ég bánatában, hősieségében, örömeiben; de legjobban ég szerelmi szenvedélyében. Szerelmes versei vagy *virágénekei* a magyar szerelmi lírának nemcsak legrégibb ismert termékei, hanem a legjel-

lemzőbbek közé is tartoznak. Tele érzéki vágygyal s mégis nemes alázattal, lobogó tűzzel s mégis gyöngédséggel: a szenvedély himnuszai, a képek áradatával és zúgó panaszokkal, de a melyek nem könyeket, hanem szikrákat szórnak. Minden költőnk közül eddig Balassi ért legtöbb kiadást s élt leg-hosszabb ideig: száz év múlva még kedves költője volt a kuruc világnak s dalai két század múlva is fel-felhangzottak a nemzet ajkán, a József császár reakcióját követett felbuzdulás napjaiban. Vele és utánpótlóival kezdődik a főrangú költők sora, kik között azonban a legjelentékenyebbek, Rimai János és gróf Kohári István is messze mögötte maradnak.

VI.

A tizenhetedik század elején irodalmunk általában nemcsak arisztokratikusabb színt vált, hanem a protestantizmus is elveszti benne uralkodó jellemét. Megindul az anti-reformáció, melyet a harmincéves háború szította hévvel és erőszakkal támogat a császári udvar és katonasága. Igazi hadserege: a betelepített jezsuiták, kik a protestáns papokat a tudás, lelkesedés és hatalmaskodás fegyvereivel szorítják ki gyülekezeteikből, iskoláikból, templomaikból s a legnyakasabbakat börtönökbe és gályákra küldetik.

Soraikból emelkedik ki a legnagyobb magyar egyházi fejedelem: Pázmány Péter, a

konvertita kálvinista fiúból emelkedett biboros esztergomi érsek. Nemcsak az irodalmat és szónoklatot, a könyvet és iskolát használja föl egyházának ellenségei ellen, hanem a népies és gyökeres magyar beszéd fegyverét, melyet mindnyájoknál erősebben, élesebben és elevenebben forgat. Az ő hatalmas fegyverei, a szó és a toll, ha már a vallás-egységet visszaállítani nem képesek is: kétségkívül a legnagyobb befolyással vannak a magyar irodalmi nyelv egységének megalkotására. Az egyház doktorainak, különösen Bellarminnak, egykori római mesterének, polemikus theologiai fejtegetéseit bihari földjeinek eszejárásához alkalmazza, közmondásokat kedvelő, nyers szólásmódján tolmácsolja s hatalmaskodó gúnynyal árasztja el. Heve, mindkét félen vitatkozó utódainál, féktelen gyűlöletté és mocskolódássá mérgesedik. A népi erőnek nyelvén írja Pázmány, minden megszólaló ellenfelével szembe szállva, roppant számú vitairatait, melyeket a *Kalauz*

című nagy theologiai munkájában foglal egybe. Ezen tartja szentbeszédeit s a prédikátoroknak csúfolt protestáns papok ellen ezekkel aratja legnagyobb sikereit. Majdnem az egész főnemességet visszatéríti s ékes-szólásával, hajthatatlanságával és talán azzal a példájával, hogy a leggyökeresebb magyarság érvényesülhet a katholicizmus kebelében: a római egyház második alapítójává lesz Magyarországon. Jövőjére is befoly alapítványaival, melyek között legnevezetesebb 1635-ből a nagyszombati jezsuita egyetem, melyből a budapesti fejlődött. Ebből az iskolából és Pázmány udvarából került ki Káldi György kitűnő bibliafordítása, melyet a magyarság közös kincsének ismervén, gazdag adományával támogatott a legnagyobb magyar protestáns fejedelem, Bethlen Gábor.

A támadásokra csak az erdélyi protestantizmus maradt megingatlan, amely polemiaiban nem is annyira a katholicizmus, mint inkább az unitarizmus ellen küzdött, a vele

szövetséges államhatalom erejét pedig főleg a szombatosok ellen irányozta. A rajongóknak e kisdéd felekezete az egyetlen, mely vallásos életében, megható énekeinek tanúsága szerint, kiválni látszik a magyar érzés közösségéből. Az erdélyi református egyház megőrizte hatalmát és elsőségét; de a magyarországi, az antireformáció harcaiban viasszorúlt. Legnagyobb alakja, Szenczi Molnár Albert, élete nagy részét a német egyetemeken bolyongva töltötte s a hazában sohasem találta nyugtát, sőt kenyerét is alig. Idegenben írta magyar nyelvtanát és szótárát; ott fordította francia dallamokra, az áhitat erejétől áthattott zsoltárait, melyeket kálvinista templomainkban maig énekelnek s a melyeknek gazdag változatosságú formái alapjává lettek a magyar verselés további fejlődésének. Ő ültette át Kálvin fő munkáját; de a genfi mester szenvedélyes tüze hiányzott belőle. A keserű, életre-halálra menő harcok napjaiban egyházának erős és szenvedélyes ka-

tonákra lett volna szüksége s ő tudós és költő volt: életének is ez a tragikuma.

Pázmány körében s ostromolt várak bástyáin töltötte ifjúságát e század legnagyobb magyarja, gróf Zrínyi Miklós horvát bán, a töröknek sok csatában győztes réme, kit az egész keresztyén világ ismert és tisztelt, s nemzetének szemefénye. Életének vezérgondolata volt: kiűzni a törököt, de a magunk erejéből, hogy aztán ne német szolgáltsággal kelljen megváltani szabadulásunkat. Olasz útjában és csáktornyai híres könyvtárában az ó és új világ irodalmán mívelt szelleme ezt a gondolatot fejtegeti politikai munkáiban, kivitelének módjait a hadtudományiakban. De ugyanez sugárzik ki költői remekművéből, a magyar éposznak mindaddig első díszéből, a tizenöt énekes *Obsidio Szigetianából*, melynek tárgya a költő hasonnevű nagy ősenek hősi halála, Szigetvára védelmében, Pompás Szolimán szultán ellen. Vergilnak és Tassónak világos nyomai mu-

tatkoznak benne; de a koncepció fenségére, a szerkezet szép-arányosságára, a jellemrajz erejére s a hadi képek valószerűségére méltán vetekszik s legalább is egy sorba kerül velők. A katolikus restauráció szellemében fogant: Zrinyi vértanú-halála megváltja az igaz hittől elfordult s bűnökbe süllyedt nemzetet a haragvó isten előtt. A megváltás tanának a katholicizmus szellemében való továbbfejlése hatja át; de legalább is olyan mértékben a magyar érzésnek magábaszálló mélysége s a nemzeti érdeken tettrevágyó heve. Zrinyi, a régi magyar hősiesség képviselője; ennek lelke szól nagy unokája verseiből, melyeknek hőse hívő és hazafi, harca vallásos és nemzeti, s talán inkább ez, mint amaz. Költői motivuma ellenére a hitegység-nél jobban szíven viseli a nemzeti egységet, az ősi magyar hadi erények felújulását a haza megszabadítására és szabadságának megóvására. A nemzeti érzésnek hatalmas és biztos irányú árja viharzik oly magával

ragadóan az époszban: ilyen az igazi magyar s csak ilyen erényekkel menthetjük meg a hazát és maradhatunk magyarok! Darabos nyelve miatt azonban a *Zrinyiász* nem tett nagy hatást 1651-ben történt megjelenése után. Századunk elején Kazinczy mintegy halottaiból támasztotta fel.

A barokk-kor költői borostyánja nem Zrinyinek jutott, hanem kortársának, Gyöngösi Istvánnak, a gömörmegyei táblabírónak. Saját idejének történetéből merített historiaiban, a harc és szerelem, mítológia és allegória, a leírások és udvariaskodások a barokk-ízlés szerint vegyülnek. Megéneкли a *Murányi Vénust*, Szécsi Máriát, kinek ostromlott várát a daliás Wesselényi Ferenc csak az úrnő kezével együtt nyerhette el; azután Kemény Jánosnak, a későbbi erdélyi fejedelemnek meg Lónyai Annának, s Tököli Imrének meg Zrinyi Ilonának szerelmét. Az epikai epithalamiumoknak, nászkölteményeknek egész divatát honosítja meg, melyben

követője is akad. Érdeme nem alkotó, jellemző és szerkesztő erejében van, hanem egy-egy festői rajzában, édes lírai kitéréseiben s mindenek felett gazdag és költői nyelvében s zengzetes alexandrinusaiban, melyekben Aranyig senki utól nem érte. Ezek révén nevezte Majláth «egy költőietlen kor legköltőibb képviselőjének» s övezte nevét egy egész századon át «a legnagyobb magyar költő» hire.

VII.

Föl-fölzajlanak a költők műveiben a kornak másféle összeütközései is, melyeknek forrása nem egy, csak kapcsolatos a felekezeti-séggel. A prágai, majd bécsi császári udvar állandó politikája nemcsak a protestantizmusnak, hanem a nemzeti szabadságnak is elnyomására irányult s hol óvatosabban, hol durva alkotmány sértésekkel, sőt lázító erőszakkal és vérengzésekkel lépett föl. Ilyenkor az elnyomott protestáns és magyar érdekeknek védelmére, haddal jelentek meg az erdélyi fejedelmek, mint a svédek Németországon, s Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György magyarországi feleik támogatásával, győzel-

mes hadjáratokkal csikartak ki tűrhetőbb állapotokat.

Udvarukban nemcsak a magyar politikai érdekek szálaí futnak össze, hanem a magyar szellemi élet mozgalmainak is ezek a központjai. Különösen Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, oldalukon hatalmas püspökeikkel s a főiskolákba hívott idegen tudósokkal, fejtenek ki nagy búzgóságot egy magyar és protestáns szellemű művelődés fejlesztésére. Ennek mozgalmaiból emelkedik ki a gyulafehérvári akadémián a Németalföldön iskolázott Apáczai Cseri János alakja, az első nagy magyar tanáré, kiben a tudomány iránti lelkesedés a legbensőbbben összeforr hazafiságával. Descartesnak egyik legelső tanítványa, ki a racionalizmus alaptételeit már néhány évvel a mester halála után, 1654-ben *Magyar Encyclopaediájában* nyelvünkön adja, körülbelül félszázaddal előbb szólaltatván meg magyarul a filozófiát, mint Thomasius németül. De kritikáját nemcsak az em-

beri ismeretekre alkalmazza, hanem minde-
nekfölött a magyar állapotokra, amazok
forrásának kérdése az ő lángoló képzeletében
azonnal a magyar művelődés forrásainak
kérdésévé alakul át: a filozófia, magasabb
értelemben vett politikává. Irataiban és be-
szédeiben szinte a rajongás bátorságával izgat
összes köz- és művelődési állapotaink átala-
kítására, a magyarság amaz ideáljának meg-
valósítására, mely az ő lelkében nyugoti
műveltségéből és keleti fajszeretetéből szövö-
dött. Ezer érdekekkel ütközött össze, még a
protestáns orthodoxyával is, és ifjan pusz-
tult el.

Szelleme nem volt hatástalan s a theo-
lógia, nyelvtudomány, de különösen a törté-
nelem mezején eredményes maradt. Író tollal
munkás részesei nemcsak tanárok és papok,
hanem katonák és diplomata, polgárok és
fejedelmek, sőt fejedelemasszonyok, mint a
Sárospatakon tanított és írt Comenius párt-
fogója, Lorántfi Zsuzsanna. A kor mozgal-

mas élete, még pedig Erdélynek külön és magyar országos élete, a történet- és emlékirók egész sorát inspirálja. Livius utánczóit, mint Szalárdi János, egyszerű naplóírókat, mint Kemény János fejedelem, az élet kis és nagy eseményeinek kedélyes mesemondóit, mint Bethlen Miklós és Cserei Mihály, régi szokások feljegyzőit, mint Apor Péter. Ez irodalomnak utolsó és legnemesebb hajtása II. Rákóczi Ferenc bujdosó társának, Mikes Kelemennek a múlt század közepéről való *Törökországi levelei*, melyek a magyar prózai stílt elejétől jellemzett erőhöz az elmés fordulatoság s a báj varázsát csatolják. A rodostói emigráció viselt dolgairól és életmódjáról szólnak; de inkább egy meleg és igaz szív belső történetéről, mely bukott ura iránt is megtartja rajongó hűségét, a Márvány-tenger partján is szíve melegével őrzi vesztett hazája képét, katolikus áhítatában is táplálja kálvinista fatalizmusát s egyre zorduló magányába is elviszi gyöngéd emberszeretetét.

Mikes levelei utolsó irodalmi hangja annak a százados küzdelemnek, melyet a bécsi udvar önkénykedései s hitüldözése miatt az elgyötrött nemzet nagy része folytatott királyaival. E hadjáratok és fölkelések mindinkább vesztették protestáns jellemöket s az utolsó, a katolikus Rákóczi Ferenc háborúja, már tisztán nemzeti mozgalom volt. Vezére, személyiségének és tragikus sorsának varázsával hosszan uralkodott népe képzeletén. Nemcsak dicsőségének napjaiban, hanem sokáig utánuk, benne látták mintegy az utolsó magyar fejedelmet, ki udvarát is a nemzeti művészetnek bizonyos fényével vette körül. Kitűnő magyar ércvésők és képírók állottak szolgálatában; így a híres csendélet-festő Bogdán Jakab, a finom arcképező Mányoki Ádám s megfordult ott és dolgozott korának legnagyobb magyar mestere, a rembrandtista Kupeczky János is. Az udvar zenekarai országos hírűek voltak, s tagjaik közül az öreg Czinka és Barna Mihály, a

«magyar Orpheus» szinte mondai alakokká lettek. A fenmaradt emlékek tanúsítják, mennyi volt a fejedelem környezetében, táboráiban a versíró.

A magyarság ezeket a, Bocskaival kezdődő s Rákóczival végződő harcokat tekinti a maga saját történetének, melynek dicsősége és gyásza egyedül őt illeti; így tekinti még inkább, mint az idegen segédhadakkal vívott török háborúkat. Ezt a felfogást támogatja, illetőleg ezt az érzületet fejezi ki a gazdag és virágzó népköltészet, mely Bethlen Gábor győzelmes harcait, de különösen a Tököli- és Rákóczi-féle fölkeléseket, a kuruc világot kísérte. A változó események sorát, hőseit és vértanúit a históriás énekek zengik, közöttük a ballada-költészetnek néhány remeke, melyek a Percyéivel is kiállják a versenyt. A lírát a köznyomorból fakadt szenvedélyes németgyűlölet sugallja, melyet a haza sorsán bánkódó fájdalomnak szívreható ereje nemesít meg. Harci kedv, hetyke elbizakodás,

hamaros kétségbeesés zajlanak bennök, a kuruc és labanc kifakadó panasza és haragos gúnyja egymás ellen. E képek és dalok valóban feltámasztanak valamit a régi pogány harcosból szemeink előtt: a hajdú és huszár kérkedő szilajságában, kóbor és vakmerő kalandvágyában, fajszeretetének elemi erejében, harci életének vad kedvteléseiben, melyekben a vallásos mozzanat már háttérben marad. Tyukodi dalához s Balogh Ádámnak Bécs alatt fűjt nótájához körülbelül hasonlókat énekelhettek nyolcszáz évvel korábban Augsburg előtt. Harci dalaik, melyeket tárogató kísért, a hazátlanok, bűjdosók keserű sirámaiban, bús elégiáiban és jajveszékléseiben végződnek; leghíresebb példájok a trencsényi nagy csatavesztés után keletkezett Rákóczi-nóta, melynek dallamából képződött a Berlioz és Liszt által világhírűvé lett Rákóczi-induló. Általában a kuruc világ a magyar népies zeneköltészetnek virágkora, tiszta nemzeti jellegében tele változatossággal, a

merész képletek kifejező erejével s a ritmika páratlan gazdagságával. Ez időkből van róla legrégibb emlékezetünk, hogy táborainkban, ünnepeinken és lakomáinkon megjelenik hegedűjével a magyar nép örömének és bánatának hű tolmácsa: a cigány.

Országos Széchényi Könyvtár

VIII.

A török dúlások és belháborúk alatt a nemzet kimerült s rendkívül megfogyott. A békepárt, mely Buda visszafoglalásáért s a török kiszorításáért különösen hálás volt az uralkodók iránt, az 1711-iki szatmári egyességgel felülkerekedett s az ország az ő vezetésére bízta magát. Erdélyi fejedelem nem volt többé. A magyar politika irányt változtatott: innentúl a királyi ház iránti hűséggel törekedett elérni, amit eddig ellene kardjával akart kivívni. Régi kurucok és labancok egy értelemmel fogadták el a női örökösödést. Mária Teréziának, az okos és szép királynénak, nyájas szava eljutott a

nemzet szívéhez s ennek lelkesedése, áldozatkészsége és hősisége az örökösödési háborúkban megmentette trónját. Az egyességnek, a közrend, az igazságszolgáltatás, közigazgatás, oktatásügy haladásának kora következett, melyben azonban a nemzeti érzés régi ereje rohamosan hanyatlott. A gyűlölt Bécs hazánkat is sphaerájába vonta: az udvartalan és fővárostalan ország utánozta nyelvében, divatában, szellemében. Főuraink egymásután szakítottak hagyományaikkal s az udvar közelébe gyűltek, hol kitüntetések várták őket, s a protestánsokat még térítő kísérletek. Velük előkelőbb osztályaink is elnémetesednek és elfranciásodnak; a közélet és tudomány eldeákosodik. Az újon épült barokk-kastélyokban, melyekbe a királyné is el-el látogat, a német színészek szívesen látott vendégek. A magyar érzést egynémelyikökben, mint gróf Csáky Imre biboros udvarában, csak a cigány muzsikusok ápolgatják, kik közül mint előadó és költő Czinka Panna,

Rákóczi kedves hegedűsének unokája, híresedett el.

A műveltség és magyarság elszakadnak egymástól, amannak gyors haladása emennek még gyorsabb hanyatlását jelenti. Aureum scientiarum saeculumnak nevezik ezt a századot, jellemzően deák-névvel. Mert a virágzásra emelkedett tudós irodalom, melyet Bél Mátyás, pozsonyi lutheránus rektor indít meg óriási szorgalomról és tudásról tanuskodó honismertető munkáival, deák-nyelvű. Ez irodalomnak minden ágában utóbb a jezsuiták emelkednek a túlsúlyra, Pázmány Nagyszombatban székel s később a fővárosba áttelepített egyetemének emberei. Deákul bocsátják közzé Pray György és Katona István bámulatos kiterjedésű történelmi tanulmányaikat; ezen szólnak a jezsuita theológiának könyvtárat tevő dolgozatai; ezen indul meg összehasonlító nyelvészetünk és irodalomtörténetírásunk. Csak Bod Péter, a lánglelkű magyar-igeni pap csóválja keserű

panaszszal fejét s irogatja össze magyarul a protestáns egyháztörténetnek és *Athénás*ában a régi magyar irodalomnak adatait, mintha nekrológját írná.

Az elrejtözött nemzeti lélek alig talál költői tolmácsra. Akik dolgoznak is, csak a maguk gyönyörűségére s barátaik vagy tanítványaik kis körének épülésére teszik. Amit a költészet figyelemreméltót termett, vagy épen nem, vagy csak évtizedek múlva, egy jobb korban látott napvilágot. Így a pálosok, jezsuiták és piaristák iskolai drámái, melyek klasszikai tárgyak mellett a magyar történet hőseit is fölelevenítették s a magyar bohózat alapját megvetették. Így a főrangú lírikusok iskolája befejezőjének, Balassi utolsó epigonjának: báró Amade Lászlónak mozgalmas belső életéből, könnyen hevülő képzeletéből fakadt, változatos formájú, gúnyos és szerelmes dalai is csak kéziratban terjedtek s a melyek közülök el nem kallódtak, majd egy század múlva

láttak napvilágot. Híres katonadalában megzendül valami a kuruc énekek hangjából; de ezeknek lelke, a nemzeti gondolat, jellemzően hiányzik belőle. A prózában a kornak csak egyetlen jeles írója támad, az sem eredeti szellem, csak nyugoti moralisták jó magyar tolmácsa. A jezsuita Faludi Ferenc ez, egyike legnevezetesebb régi stilisztáinknak; erkölcsi maximáiban, fejtegetéseiben, párbeszédeiben és verseiben, melyek magyar népdalok és olasz énekek viszhangjai, a meglepően kifejező, színező, fordulatos magyar beszéd mestere.

IX.

Faludit, ezt a fehér hollót követve, nem-sokára seregestől jelennek meg a tavaszt hirdető fecskék. A nemzetietlen kor hanyatló nemzeti életének két fő oka volt: az átmenet hirtelensége s az idő meddősége kiválóbb szellemekben. Amint az új nyugoti műveltség, melynek főerői a világhódító francia izlés s a fölvilágosodás ébredező eszméi voltak, nagyobb és erősebb szellemeket érintett: magyarságukat is serkenteni kezdte s általok nemzetiségünk szolgálatába került.

A királyné, ki a magyar nemzet iránt kétségtelen hálával viseltetett, nemes ifjakkól magyar testőrsereget állított Bécsben s a

sereg tagjai indították meg a magyarság szellemi ujjászületését. A lelkes ifjak élén Bessenyei György állott, kinek pályája úgy szólván nemzeteét példázta. A hatalmas termetű «Meleager» a pátkai iskolát rég elhagyván, némi deák emlékekkel s parlagi míveletlenséggel került szabolcsi pusztájáról a bécsi udvarhoz; ennek légkörében együtt ébredt benne a maga és nemzete elmaradottságának érzése s a maga és nemzete kimívelésének szenvedélyes vágya. Nemzeti érzésének lobogó lángjánál tanulja tíz évig a nyugat nyelveit, íróit, eszméit, s felgyűjtja vele egész környezetét. Bessenyei társasága, a testőrgárda, mint az új magyar irodalom és művelődés előcsapata lesz halhatatlanná. A mester *Ágis tragédiája* 1772-ben jelenik meg s e könyvvel és ez évvel kezdődik irodalmunk új korszaka, melynek folyamatát, sőt mind gazdagabb és teljesebb fejlődését innen kezdve nem akaszthatja meg többé sem emberi akarat, sem a viszonyok ha-

talma. Bessenyei a franciák követője, különösen Voltaireé, kinek a föld kerekségén nem volt nála hívebb tanítványa. Radikális szelleme és finom formái egyaránt megbabonázták. Őt utánozza drámáiban, melyeknek tárgyait azonban, nemzeti törekvése föléje kerülven az eszthetikai doktrinának, már a magyar mondában és történelemben keresi; őt Mátyás királyról írt époszában s nagyszámú történeti s bölcséleti munkáiban. De a klasszicizmus rendszerével s a felvilágosodás eszméivel egyként kibékíteni igyekszik épp úgy vallásos érzését, mint nemzete hagyományait és érdekét. A melancholia, melybe ezek az ellentétek s a sors csapásai ragadják, alakjának legköltőibb vonásául tűnik föl; hatásának legerősebb és legelevenebb tényezői pedig a magyarság megszilárdítása, fejlesztése és művelése érdekében közzétett röpiratai.

Az általa alapított *franciás iskola* tagjai közül, a testőrök sorából Báróczi Sándor

válik ki, Marmontel és Calprenède fordítója, Kazinczy mestere, kinek a magyar prózai stíl, a nyugoti formákhoz símulás, jóhangzás és választékosság tekintetében sokat köszön. Benn a hazában a paulinus Ányos Pál, a halavány hold bánatos énekese, és Péczeli József, a lángbuzgalmú komáromi pap csatlakozik hozzájuk, kinek sok könyve közül leginkább lafontainei meséi híresedtek el. Az egész irány a Martinovics-féle összeküvéssel szakad meg, melylyel együtt a francia szellem irodalmi hatása is vérbe fojtatott.

De nem az új magyar irodalmi élet mozgalmassága. A franciával majdnem egy időben egy más ízlés is jelentkezett s nagyobára szerzetesekből egy más iskola is alakult: a *deákosoké*. Alapja nemcsak a magyarországi deák iskola, s papjainknak, tanítóinknak és középrendünk egy részének latin műveltsége volt, hanem bizonyos belső kapcsolat, mely bennünket természetünk szerint

e műveltség forrását képező lelki típushoz fűzött: ennek belátó és rendező képességéhez, szónoki és gúnyos hajlamához, politikai és katonai ideáljaihoz; ezenkívül nyelvünknek minden modern nyelv között legnagyobb alkalmassága a klasszikai versmódokhoz. A franciások két rímű alexandrinusait lenézve s a magyar prozódiát kifejtve, mintegy ennek példázására írták, több jóakarattal mint tehetséggel, ódáikat, elégiáikat, leveleiket első deákos költőink, köztük Révai Miklós, a nagy nyelvtudós is. Az első égiszokrat, az igazi tüzet e sapphói és alkaeusi ódákbba a pálos Virág Benedek hozta, ki a római történetírás szellemében és formáiban írta meg a *Magyar Századok* történetét is.

Voltairehez és Vergilhez azonban, kik ekként az új magyar költők vezéreivé lettek, csakhamar csatlakozott egy harmadik vezető is: Gyöngyösi. A vármegyék kis nemessége még széltiben olvasta a gömöri táblabíró s benne látta a magyar költői geniusznak leg-

hatalmasabb megnyilatkozását. Sokan gondolkodtak úgy, hogy ha a magyar költészet új felvirágzásáról van szó, és az igazán magyar akar maradni: akkor csak az ő nyomában indulhatunk. Ezen a nyomon, a Gyöngyösi-féle nemzeti hagyományokból, az ő négy rímű strófaiban indult a *magyarosok iskolája*. Mindennél kedvezőbb volt fejlődésére, hatására József császár rendszere, mely nemzeti nyelvünknek, alkotmányunknak, hagyományainknak egy fölvilágosult és német abszolutizmussal szegült ellene. Az új irányban a nemzet csak magyarságának veszedelmét érezte s nemzetiségével együtt régi társadalmi és jogrendjéhez is nyakas kitarással ragaszkodott. A magyarság öntudatát az irodalmi izgatás, s még inkább a «kalapos király» politikai nyomása rendkívüli mértékben felébresztették benne; de a viszonyok egyszersmind a múlt eszméihez láncolták. E konzervatív forrongás költői voltak a magyarosok, formában a franciások-

hoz legközelebb állók, de felfogásra velők homlokegyenest ellenkezők. Érezték a kapcsolatot Voltaire és II. József között s Gyöngyösi módján fogtak az izgatáshoz ellene.

Fő embereik: egy szegedi piarista, Dugonics András, ki utóbb a matematikának egyetemi tanárává lett és egy olasz családból származott lovas generális, gróf Gvadányi József. Amaz klasszikai tárgyú verses regényeket írt s német lovagdrámákat dolgozott át magyarokká; de nevét történeti regényeivel tette híressé. E szegedies nyelven írt regények, mesterkélt szövevényökkel, álarcoskodásaikkal és anakronizmusaikkal a Scudéry kisasszony típusára emlékeztetnek, de olyanformán, mintha a preciozók finnyás szalonjai helyett egy huszár-kaszárnya várta-szobájában beszélnek el őket. A szókimondás a lelki egyeneségnek, a legelső magyar erénynek, büszkélkedő bélyege nála: összes intrikusai között nincs egyetlen magyar sem. A nemzeti büszkeségnek lenéző nagyzása

sohasem fejezett ki égőbb fajszeretetet, mint e szűk látkörű könyveknek kacskaringós nyerseségű lapjain. Leghíresebbé lett közülök *Etelka*, mely álarcok alatt épp úgy a maga korának embereit szerepelteti Zsolt vezér idejében, mint a *Nagy Cyrus* a hajdankorban; de míg ennek maskarádja hizelgő bókokat szór, Dugonics kacagányos bábjaival háborgó gyűlölettel izgat a császár ellen. Gyöngyösi opposíciója, a *Tököli-époszban*, körütekintő allegóriákba burkolózik; Dugonics, ha lehetne, szívesen szólna nyiltabban is s maga mutat rá álarcainak jelentésére. Osztályosa a népszerűségben, a szakolcai tollforgató generális, Gvadányi, már csupa loyaltás; de azért semmivel sem kevésbbé tüzes magyar. Követeli, hogy magyar ruhában járjon és magyarul beszéljen minden magyar ember s a magyar katonát ne sorozák együvé más nemzetbelivel. Nyers és művésztetlen, de eredeti, s magyar szeme, jókedve és haragja, szatirikus verses histó-

riájában, egy halhatatlan alakot teremtett: a *Peleskei nótáriust*. Először festi a magyar pusztát és életét, gulyásaival, juhászaival, csikósaival; s az ősi erő és eredetiségnek ez alakjaival szemben keményen rátámad a fővárosnak idegen nyelvet, ruhát, szokásokat váltott korcs magyarságára. Ez a Zajtay István, amint a tiszaparti síkon üget, haragjával egyenest, habozás és hátrálás nélkül neki az ezernyi nemzettagadó korcsnak és ellenségnek: vér szerint való unokája a volgamenti lovasnak.

X.

Az izgatás sikert ért. József császár sírjába vitte csalódott életének álmait. A magyar konzervatív reakció egész erejével kitört az 1790-iki budai országgyűlésen. A korona visszajött, Rákóczi nótái felhangzottak s a magyar öltözetek újra előkerültek. A jelszó volt: a régi feudális jogrend biztosítása s ennek kipróbált alapján a magyarság megerősítése és kifejtése. E politikai maradiság: zajos és lelkes magyarság volt. Az új irodalmi élet körébe lelkesedve lép be néhány nagytekintélyű mágnás-család, mint a Rádaiak, Beleznaiak, Telekiek. Szóba kerül, főrészt Révai izgatására, egy magyar akadé-

mia alapítása s Erdélyben a nyelvmívelő társaság meg is kezdi működését. A folyóiratok és hirlapok, melyeknek sora alig tíz évvel azelőtt indult meg a *Magyar Hirmondó*val, számra és hatásra egyre emelkednek. Kelemen László igazgatása alatt a főváros német színpadját egy időre elfoglalja az első magyar színjátszó társaság.

Éppen a társaság vezetője volt e mozgalmas évek fiatal írói gárdájának egyik legnagyobb tehetsége: Kármán József. Nevét egy novellája tartja fenn irodalmunkban: *Fanni hagyományai*, finom és meleg rajza egy szegény leány-szívnek, egy gyöngéd virágé, melyet egy nyári nap heve és zivatara elpusztít. Az egész novella is csak egy szál virág, de azok közül való, melyek nem hervadnak. Amint a természet és az emberi lélek képe először olvad össze benne, épp úgy a külföld finomabb módja s a magyar nyelvérzék először alkot színező, árnyékoló, választékos s mégis igaz magyar

szépprózai stílt. Ez a Bécsben tanult fiatal ügyvéd szerkesztette az első magyar női folyóiratot, az *Urániát* s ő írta meg *A nemzet csinosodása* címén az új magyar művelődésnek legszebb és leghelyesebb programját is: eredeti s az egész nemzet művelésére szolgáló irodalmat kell teremtenünk és központosítanunk Pesten. Bensejében tovább is ment ennél a programnál. A közhangulattal ellentétben az a gondolat hevítette, hogy a felvilágosodás eszméinek s a nemzeti érzésnek szövetségre kell lépniök. Úgy látszik, része volt a Martinovics-konjurációban, de az üldöztetést kora halálával elkerülte. Rokon gondolkodású társai az ő halálának évében, 1795-ben, vérpadra vagy börtönbe jutottak. Az utóbbiak közt Bacsányi János is, kinek lantjáról a terreur véres fenyegetése is föl-sívított, s a ki utóbb Kufsteinban, a leláncolt erő bús panaszaival, elégia-költészetünk néhány remekét írja.

A század mesgyéjén álló éveknek két leg-

kiválóbb költője már távolodik ezektől az eszméktől. Az első Csokonai Vitéz Mihály, a debreceni deák, ki előtt a régi híres kolégium bezárta kapuját, hogy néhány évtized múlva Ferenczitől készített márványszobra előtt ünnepélyesen nyissa meg. Csokonai, mint a régi vándor-hegedűsök, énekelve és mulatva járta néhány évig az országot s csak meghalni tért haza Debrecenbe. Hányatott pályáján bámulatos sokat tanult s a külföld költői közül főleg Metastasio és Bürger hatottak rá, de mitsem ártva eredetiségének. Ez, az idealis kálvinista deák eredetisége volt, könnyelmű, lelkes és dalos természet, de alapjában komoly és nemes. A deák pajkossága és féktelen kedve el-el-lágyuló érzelmességgel s a nagy eszmék iránti lelkesedéssel párosult benne. *Dorottya* néven írt egy víg époszt, melyben Pope indítékait használja föl, de a legmagyarabb költeményeink egyikét alkotva meg. A férj-hajhászó vén leányt csúfolja époszában, mely-

nek a komikai felfogás erejére, a képek vidám elevenességére s az előadás zamatos frissességére nézve a külföldi irodalmakban nem igen van versenytársa, nálunk csak egy: a *Nagyidai cigányok*. Boldogtalan szerelmét a *Lilla-dalokban* énekelte meg, melyek gyöngéd édességökkel és zokogó fájdalomuk nemes bensőségével, dalos formáik ömlő könnyedségében, Vörösmartyig és Petőfig legszebb szerelmi költeményeink. Szívéletének borújából fölemelkedik Csokonai, néhány hatalmas ódájában és tankölteményében, mint a *Lélek halhatatlanságában*, a vallásos bölcsélet, az erkölcsi és nemzeti élet kérdéseinek legmagasabb régióba, hogy közvetetlen utánuk borénekeivel víg cimboráit ragadja magával.

Egészen más természet és pálya, népszerűségben versenytársáé: Kisfaludy Sándoré. Egy nemesi ház fia, gárdista, katonatiszt, a francia háborúban megjárja a külföldet, aztán előkelő és vagyonos nemes úr. Költé-

szetének milieuje nem a kollégiumi deák-szoba füstje, sovány ebédjei és bor mellett kacagó társasága, hanem egy nemesi ház úri kényelme s közelben a Balatonmelléki hegyek várromjai. Külföldön ismerte és szerette meg Petrarcát. Az ő hatására, szívében hazúlról vitt sebével s újabb föllángolásaival, az olasz földön s a Provenceban, egy maga által alkotott magyar szonett-formában kezdte írni Himfy-dalait, melyeknek sovár heve épp oly kiapadhatatlan, mint lírai képzelete. Az égő vágy panaszos dalait, miután kedvesét nőül vehette, az örömnök bágyadtabb énekei követik: a *Kesergő szerelmet* a *Boldog szerelem*. E négyszáz dalban először jelenik meg nálunk, egész költői erejében, a természetnek rousseau-i felfogása. Kisfaludy verses *Regéket* is írt a balatoni romokról, érzékeny s hajdan köztetszésben részesült történeteket, a vitézség és szerelem lovagvilági eszményeivel. Ez agg regéket, melyeket a kandalló felszított melegénél

kedves könnyűséggel, de drámai és jellemző erő nélkül énekelt a szerelmes várkisasszonyokról és csatákból megtérő daliákról: szívesen hallgatta a közönség mindaddig, míg erősebb szenvedélyek nem vettek erőt lelkén s fölhívult képzeletével egy újon alkotandó magyar világba nem mélyedt. A költő büszkén származtatta magát a honalapítóktól s egész lelkével a régi nemesi világon csüggött. Új eszmékre nem tanította nemzetét, de annál inkább nemes érzelmekre s mindenekfölött hazafias önérzetre.

XI.

Századunk első tizedének Csokonai és Kisfaludy Sándor voltak legkedvesebb költői; de az irodalmi életnek más volt a vezére. Ennek élére a zemplénmegyei Kazinczy Ferenc emelkedett, egyike a régi szabadgondolkodású ifjaknak, ki hosszú fogságban is sínylett, melyből csak a század első évében szabadult. Írói munkásságát korán kezdte, Dayka Gáborral együtt és egy irányban: érzelmes, németes dalokkal, melyeket költői értékre meghaladtak utóbbi elmés epigrammjai s eleven, tanító és vagdalkozó episztolái. De tekintélyét nem is ezeknek köszönte, hanem rendkívüli fogékonyságának, bámu-

latos lelkességének, nagy tanúltságának és művelt izlésének, egész egyéniségének, melyben először testesült meg Magyarországon a modern «literátor» fogalma. Élet és természet, történet és politika, mindez csak eszthetikai viszhangot ébresztett lelkében, melynek minden gondolatával és érzésével a művelődésnek múlt és jelen, nagy és kicsiny jelenségeiben élt. Tömérdet fordított az ó és új világ íróiból, köztük Ciceróból és Salustiusból, Shakspeareból, Molièreből és Goethéből, kit különösen bálványozott. E fordításait, de eredeti írásait is, melyek közt legérdekesebbek erdélyi útleirása s néhány írói arcképe, folytonosan, úgyszólván egész életén keresztül csiszolta, újra meg újra javíttatta, hogy nyelvben minél tökéletesebbet adjon. Felkutatta és kinyomatta régi irodalmunk emlékeit, s az élet gondjaitól nyomva, szegényen, mecenáskodott költőtársai közt. Folyóiratokat szerkesztett; ismertetett, bírált, lelkesített a nyomtatott és írott szó minden

erejével. Levelezése írókkal és irodalombarátokkal, a vaskos kötetek hosszú sorát tölti meg s majd egy félszázadra nézve irodalomtörténetünknek leggazdagabb forrása. Egy élő akadémia volt ő, kinek széphalmi házában futott össze irodalmi életünknek minden szála. A kifejezés választékosságára, könnyedségére, elmés rövidségére, jellemző hangzására törekvő stíljének is ezek a levelek legszebb példái. Hiúsága mellett tele vannak önzetlen lelkesüléssel, kicsinyessége mellett az izlésnek nemes kényességével. Szavakkal és sorokkal, rossz rímek és sántító verslábak javításával bibelődve: egy új kultúra nagy eszménye lebeg előtte. A Goethe-féle német-görög klasszicizmus lelkesíti, a tiszta emberi, a szép, nemzeti sallangok nélkül. Erre az izlésre akarta nevelni s ezzel fejleszteni legméltóbban nemzetét, nem sokat törődve vele, ha eredetiségéből egy és más áldozatul esik is. Sőt követelte ezt az áldozatot.

Hogy úgy beszélhessünk, mint a régi és

idegen nagyok: új szavakkal kell gazdagítanunk nyelvünket s formáiban is az idegenek mintájára idomítanunk. Mint egykor Ronsard a francia irodalomban, Kazinczy is «az egész művelt világról összeharácsolt kincsekkel akarta diszíteni a magyar nyelv templomát.» Különösen fordításainak igen gondos, de sokszor idegenen és mesterkélt hangzó stíljében a reformátor túlzásával mutatott példát, s fejtegetéseiben, bírálataiban, gúnyverseiben ugyanezzel követelte az egész irodalmi nyelv reformját. A költői nyelv fő törvénye a szép, törvényhozója az irodalom: ezt hirdette a nyelvújítás elvéül, s tanítványaival harcot indított a Dunántúl és Debrecen ósdiai ellen, kik a nyelv gyökerességét, eredetiségét védelmezték. E harc folyt három évtizedig a tudomány, szenvedély és elmés-ség fegyvereivel s az irodalom hadi táborain túl elharapódzott az egész közéletben. Egy politikai hallgatásra kárhoztatott kor úgyszólván a nemzeti politika kérdésévé tette

s ennek izgalmával tárgyalta a nyelvújítást. Egész pamflet-irodalom keletkezett, melynek termékei közül legemlékezetesebb a reformátort és híveit gúnyoló *Mondolat*. Beleszóltak az országos vitába költők, nyelvtudósok és politikusok, még a vármegyék is. Kazinczy annak a helyes meggyőződésének erejével, hogy kulturális haladásunknak életkérdése, nyelvünk bővítése és stilünknek könnyebbé, változatosabbá fejlesztése: makacsul és fáradhatatlanul kitartott.

A nyelv ügye a József-korszak után az eszmélő nemzet közérdeklődésének tárgya lett s erre támaszkodva, tudományos művelése is nagy haladásnak indult. Miután az ugor nyelvhasznításnak Sajnovics János, a lapp földön járt magyar jezsuita, azután Gyarmathi Sámuel megvetették alapját, a század első éveiben a legnagyobb magyar nyelvtudós: a piarista Révai Miklós kiadta *Antiquitásait* és, bár befejezetlenül, *Elaboratior Grammaticáját*. E munkáiban, a régi

nyelvemlékekre alapított vizsgálataival, nemcsak nálunk, hanem az egyetemes tudományban is, Boppot és Grimmet megelőzve, a nyelvészet történeti módszerének, a történeti nyelvtudománynak első nagy képviselőjéül, megalapítójául jelenik meg. Tanítványa Horvát István, ki utóbb történetiróvá lett s rengeteg tudásával és éles kritikájával a nemzeti nagyzás ábrándjait szolgálta, de «tanítóink között nem volt senki, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni», s tudósaink közül sem, ki több mint egy évtizeden keresztül kültészetünkre oly nagy befolyást gyakorolt volna. Révai ellenfele Verseghy Ferenc, ki a költészetben is jó nevet hagyott, nem kis elmeéllel írta meg a szokásra alapított *Tiszta magyarságát*. A nyelvfejllesztés kérdése is külön gazdag és érdekes irodalmat teremtett. Erre az ügyre vonatkozó pályázatok, tanulmányok, tervek, röpiratok, vitatkozások szakadatlanul szították az érdeklődést és érlelték a meg-

oldást. A döntés kulcsa azonban voltakép az írók, különösen a költők tehetségében rejlett. Azok tettek e részben legtöbbet, akik Kazinczy reformtörekvéseit az övénél nagyobb tehetséggel és mérséklettel vitték be az irodalomba. Képzeletök és érzésök erejével életet tudtak adni műveik új színének s elfogadtatták és megkedveltették.

XII.

Az agg mesternek is megvolt Pléiadeja. Leghívebb bolygója Kis János, a derék luthe-ránus szuperintendens, kenetes költeményei-vel és számos jóra való fordítmányával. Ott csillanik föl Szemere Pál is, finom szonett-jeivel. De a csillagkörből különösen ketten váltak ki.

Az egyik Berzsenyi Dániel, a kemenes-aljai gazda volt, minden idők legelső óda-költőinek egyike. Benne voltakép deákos is-kolánk éri meg legelső fejlődését. Majdnem csupa antik formákban írt, de nemzeti ér-zésnek lángoló hevével töltve meg őket. Mitho-logiája oly kevésbé hangzik idegenül, mintha

az Olympust isteneivel együtt meghódította volna nekünk. Megragadó és fölemelő erő hatja át költészetét, veszi szárnyára gondolatait, tömöríti nyelvét. Az őс magyar motívum, Zrinyi epikai indítéka: a magyar vitézség sugallja első sorban liráját. A nemesi fölkelő seregek a hősi múltba ragadják képzeletét s fel-feltüzelik reményeit. Lelkesítő énekeinek tüzével versenyez hatásra hazafias elborulásainak fenséges fájdalma, melylyel az örök fátum keze alatt *romlásnak indult* nemzetét siratja, s melancholiájának nemes mélysége, melyben szívéletét tünteti föl. A magyar vallásos költészetnek legtisztább és mélyebb tűző gyöngyét, a *Fohászkodást* is ő írta. Horatiustól bizonyára sokat tanult; de fenséges tűzét nem tanulhatta senkitől a világon.

Berzsenyi villámokat szóró erejével szemben áll Kazinczy ifjú barátjának, a szatmár-megyei Kölcsey Ferencnek finom, majdnem átszellemült érzékenysége. Életének csak egy

rövid szakaszát foglalta el a politika, mikor az 1832-iki pozsonyi diétának legünnepeltebb szónoka volt; a többi jogi, történelmi és kritikai tanulmányok, s egy sovárgott, de el nem érhető ábrándvilág képei közt töltötte. Egy ilyen felsőbb világ tiszta érzelmei lakták kebelét s nemes eszményeiért való sovárgás sugallja dalait. A német szentimentális líra hangja ez, de az ő «nem emberek közé való lelkének» őszinte hangja. Bürger nyomán meghonosítja a balladát; de égőbb szenvedély csak kétségbeeséséből fakadt hazafias ódáiban lüktet, mint *Zrínyi* híres énekeiben. Annak az ősz eredetű énekköltésnek, mely a vallásosság és hazafiság indítékait a magyar léleknek legnemesebb-főlemelkedésében öszszetartja: Kölcsey írta meg legkitünőbb emléket, a *Himnusz*t, mely Erkel Ferenc fenséges dallamával a nemzet ünneplő énekévé lett. A költőieknél azonban mindenesetre fontosabbak kritikai és szónoki művei. A magyar műbírálatnak és akadémiai szónoklatnak ő

a megalapítója; az eszthetika bontó kését ő forgatja először a tudás és izlés teljes avatottságával; s Berzsenyi és Kazinczy parentációiban a költői szellem dicsőségének és szenvedéseinek képeivel ő ragad el először magyar hallgatóságot. Irodalmunk filozofiájának első kísérlete szintén tőle való. Régi politikai szónoklatunknak is ő képezte ki irodalmi formáját, a cicerói stil hatása alatt, ennek átlátszóságával és kerektségével, de az érzésnek, a lelkesülésnek melegebb áramlataival hatva át. Mint moralista, öccséhez írt *Parainesis*-ben első rangú remeket adott, egy erkölcsi ideált rajzolva, melyet a magyar élet szabad levegője fejlesztett és éltet.

XIII.

Kölcsey pályája Kazinczy világából politikai és irodalmi fejlődésünknek egy egészen új korszakába nyúlik át. Századunk első tizedében a francia háborúk akadályozzák a haladást; utánuk a szent szövetség reakciója nyüggöz le nálunk is minden erőt. Az alkotmány félretéve, az országgyűlés kapui bezárva, minden szabad mozgás elfojtva, a rendőrszolgálat és kémrendszer virágjában. Az atyáskodó elnyomás alatt a nemzet anyagi, szellemi és erkölcsi ereje zsibbad és fogy. A szóval nem érkező a zenében keres utat; ekkor születnek, a régi kuruc-nóták folytatásaként, Bihari Jánosnak, a híres cigányprímásnak,

kit a bécsiek «magyar Beethovennek» neveztek, színben, érzésben, eredeti dallam-vezetésben remek hallgató magyarjai és táncnótái.

Ezeknek a sötét napoknak nyomasztó légkörében gyülekező vihar villámszikrája fellobbantja Katona Józsefnek, egy, az újra Pesten tengő magyar színészhad közé keveredett fiatal ügyvédnek képzeletét. Napjainak hangulata, kétségei, az Árpádok történetének egy epizódjához vezetik, egy költői koncepcióra, melyben ez a hangulat tragikai eszmévé tisztul. Katona 1814-ben, abból az alkalomból, hogy az idősebb Wesselényi Miklós buzgólkodása folytán ujonépült kolozsvári színház megnyitó darabjára pályázatot hirdettek: megírta *Bánk bánt*, a magyar tragédia-költészet első díszét. Bánk, a hű és nemes lovag, megöli a gögös királynét, kiben fájának ellenségét, népének megnyomorítóját és családi becsületének megrontóját látja. E mű, hatalmas ütközésével, megragadó hangulatával, remek jellem-

képeivel és csiszolatlan nyelvének drámai erejével sokkal többet jelent egy kitűnő tragédiánál. A külső küzdelem az idegen hatalom s a nemzeti erkölcs féltékeny ereje között folyik, a belső meg a király iránti hűség s a nemzeti érzés között. A magyar közélet örök tragédiája ez; az egész magyar történet tragikai ellentéteinek századról századra felvillanó eleven szene lobog fel *Bánk bán*ban. Shakspeare tanulmányát mutatja; de nem mintáját: a legnemzetibb drámák egyike, nekünk legnemzetibb költeményünk. Kora, melynek lelke rejtekéből merített a költő, nem értette meg. Pályabírái nem vették figyelembe; könyvben is majdnem észrevétlen maradt. De utóbb, a negyvenes években, a nemzeti lélek ráismert magára benne s lelkesedő tapssal kereste ismeretlen költőjét, ki azonban már akkor rég a kecskeméti temetőben pihent.

A huszas évek ünnepelt drámaírója s a magyar színpadi költészet tulajdonképeni

megalapítója Kisfaludy Károly volt. Hányatott ifjúságában, otthagya iskolás könyveit, majd tiszti kardját, festőnek készült s egy ideig külföldön bolyongott; de hazatérte után Sándor bátyjának híre az írói pályára vonta. Modernebb műveltségével, sokoldalú tehetségével és nagy termékenységével az ifjú irodalom élére emelkedett s nemzetiesebb fordulatának vezetőjévé lett. E fordulat a deák, a francia és a német-görög klasszicizmus rendszereitől a modern irodalmak eszméi és formái s a magyar élet költői anyaga felé hajlást mutatja. Kisfaludy történelmi drámákkal lépett föl, melyeknek elseje, a *Tatárok Magyarországon* 1819-ben addig példátlan sikerrel került színre Budán. Hatott szinszerűsége, de különösen dicsekvő magyar szelleme. A gyöngé, de lelkes drámának szóló tapsok a zsibbadt nemzeti önérzet általános ébredésének talán legelső jelei voltak. A költő könnyű és lázas termékenységgel táplálta népszerűségét a színpadon, a történelmi szín-

műveknek is egész sorát adva, melyek közül a bizánci tárgyú *Irène* emelkedik költői érték tekintetében a legmagasabbra. A nemzeti múltnak e drámai kultuszában, különösen lovagi szellemű feltüntetésében a német romantikus iskola hatása mutatkozik; de megint egészen sajátos módosulásban. A múltnak lelkesítő képei iránti vonzalmat ugyanis a nemzeti érzés táplálja; de a bennök való ábrándos elfogúltság helyett a magyar élet jelenével is foglalkoztatja a képzeletet. Nem nyugszik meg a múltban, ennek erejét csak a nagy jövő érdekében akarja érvényesíteni, s hogy ezt tehesse, ismernie kell a jelent is, erejével, gyöngeségeivel, a maga igaz színében. Ebben az eszmeáramlatban fogant meg a magyar világ reális rajza, melynek első képviselője Kisfaludy Károly, «a magyar vigjáték atyja». Vig beszélyeiben is a magyar természet és élet félszegségeivel tréfálkozik, melynek egész szeretetreméltó és vidám képcsarnokát mutatja be munkásságának leg-

jelentősebb oldalában, komédiáiban. Közülök egynehány, mint a *Kérők* és *Csalódások*, maig él színpadunkon. Kotzebue formáit magyar élettel, szellemmel, alakokkal tölti meg, a Ferenc császár korabeli magyar nemesvilág mulatságos képviselőinek egész sorát vivén színpadra, köztük a külföldieskedő mágnást, a deákos prókátort, a mokány gavallért s még sok mást, melyeknek különböző változatai maig élnek költészetünkben. Egy patriarkális világ humoros kedvessége mosolyog nála szemünkbe, amint tapogatózva keresi a jövő útjait. A népszínmű csirái is az ő szellemében fakadoznak s a népi költészet formáival és hangjával újabb műköltészetünkben az ő népdalai teszik az első kísérletet.

Sikerei, tekintélye, tanácsrakészsége köréje gyűjtik a fiatal irodalom legtehetségesebb tagjait, az 1822-vel kezdődő költői évkönyveikről elnevezett *Auróra-kört*, melynek a nemzeti tárgyak s a való élet iránti hajlama,

Kazinczyval szemben a továbbfejlődés ellenétét képezi. E körből alakul 1831-ben, a korán elhunyt mester emlékére, a Kisfaludy-emléktársaság, mely utóbb szépirodalmi intézetté szervezkedett. E társaság, melynek köréből emelkedett ki Arany és Madách, a mely a magyar népköltés termékeinek gyűjtését megindította s az első teljes Shakspere- és Molière-fordítást adta: vezérlő szerepét maig megtartotta.

XIV.

Az Auróra-körből emelkedett ki a fehérvármegyei Vörösmarty Mihály, költői pályájának olyan grandiozitásával, melyre eladdig példa nem volt nálunk. A huszas évek kezdetén, mikor a költők által ébresztgetett nemzet forrongani kezdett, a megyék táborokhoz hasonlítottak, a vészjósló ellenállás megtörte az elnyomás rendszerét s az 1825-ki országgyűléssel a nagy átalakulás reform-korszaka megnyílt: e mozgalmak lelke ihlette epikai műzsáját. *Zalán futásának* nagy époszában, mely a hexameteres hősköltemények divatát megalapította s hatásával nemcsak irodalmi, hanem politikai történetünkben is

helyet kér: Árpád és az első honszerzés dicső képeivel buzdítja nemzetét az új honalapításra, melynek szüksége előtt áll. Szerkezete málladozó, mithológiája önkényes, korrajza nem elég valószerű; de feledhetetlen részleteinek hosszú sorában, különösen az egész hangulatának varázsában mégis egy nagy költői erő megnyilatkozását érezzük. A hajnalnak aranyos, meleg biborfénye ez, mely beragyogja a tetőket s küzd a völgyek ködével. Az ódák és elégiák sorozatának közvetlen ereje hatja meg szívünket. Titkolt szerelmének bánata reszket hazafiúi kétségeiben s ezek vigaszért a múlt dicsőségéhez menekülnek. A győzhetetlen erőnek és hódító bájnak képeit mély érzése és gazdag képzelete szövi s oly nyelv tolmácsolja, mely színeinek gazdagságára és zengésének szépségére nézve egyetlen költészetünkben. Gazdagsága feloldja a hexameter egyhangúságát, természetessége idegenségét, zengése feltámasztja a görög világot, mikor vers és zene

egy volt. Nem a rhétor dikciója ez, melyen hazafias emlékezései, borongásai, lelkesedése megszólalnak, hanem szinte a szerelmesnek áradó ékesszólása. Festései ragyogó színeinek s hangulatai borongó édességének vegyülete csodás hatással játszik kisebb époszai közül a *Cserhalomban* és *Egerben*; de a legteljesebb koszorú az utolsónak jut, a tragikai erejében megrendítő *Két szomszédvárnak*. A színpad számára írt szomorújátékai még drámaiságra is elmaradnak ettől az elbeszélte tragédiától. Fő érdekek nyelvük költőisége s közülök az Árgirus és Tündér Ilona régi meséjéből készült *Csongor és Tünde*, a szenvedély és játszi naivság, a reflexio és humor szeszélyes szövedékében és elragadó színeiben, a magyar költői nyelvnek legszebb diadala. A hangulatoknak és színeknek e sajátos egymásba játszása, a tiszta dal mellett az ódai lelkesülésnek s a gondolatok és érzelmek világába való elegikus elmélyedésnek vegyülete jellemzi Vörösmarty lírai

költészetét, melylyel talán legmélyebben és legmaradandóbban hatott nemzetére. A deák-
kosok külsőségei, mithologizálása elmarad-
nak; formáik helyett is a nyugati rimes
versalakok kerülnek uralomra, de a német
szentimentalizmus nélkül. Képeinek és sza-
vainak elragadó nyelvén az érzés komolyabb
hevületei szólalnak meg, az emberiség, a haza
és önnön szíve megérdemlett boldogságáért.
Reflexióra hajlik; de gondolatai nemes szí-
vének melegén érnek s ragyogó képzeletének
szárnyain szállanak. Hazafias ódáiból a vál-
ságos küzdelemnek induló nemzet fenséges
elszánása és felzajló kétségei hangzanak;
ünnepi harangszó, mely a harcra, munkára
és imára szólít. Hosszú idők után Vörös-
marty lírája kapcsolja újra nemzetének sorsát
az emberiség ideáljaihoz. Lírikusaink közül
ő fejezi ki *Szózat*ában, melynek zenéjét
Egressy Béni írta, legteljesebben és legmé-
lyebben a sokat hányatott magyar lélek
nemzeti érzését.

Kisfaludy Károly és Kazinczy halála után, a harmincas évek elejétől Vörösmarty lesz irodalmunk elismert feje. Köréje gyülekeznek, az *Auróra* zsebkönyv, majd az *Athenaeum* hetilap szerkesztőségében, az akadémia és Kisfaludy-társaság ülésein a legjobb és legbuzgóbb tehetségek. Vele majdnem egy időben lép föl Czuczor Gergely, a lelkes benediktinus, az ősidőkből vett kis époszaival, közöttük a *Botond*-monda vonzó feldolgozásával; mind hexameterek, de a paraszti származású költő utóbb a népdal felé is hajlik s jóízű paprikás verseket ír. Vörösmartynak legbensőbb barátja a kritikus Bajza József, az első kitűnő magyar hirlapíró, ki költői irányában a német érzelmes lírának utolsó jelentősebb képviselője nálunk: őt is, mint Kölcseyt, csak a nemzeti keserv ragadja mintegy ki magából és tanítja szenvedélyesebb hangokra. A *Szózat* énekesének leghívebb tanítványa Garay János, ki szónokias hangon lelkesítő balladáinak hosszú sorában költőileg

dolgozta fel az Árpádok történetét. Az ifjú Toldy Ferenc, a hazában és külföldön ismertőjükből, historikusukká lett: egy félszázados pálya fáradhatatlan lelkesedésével, a múltakon csüggő megható és makacs kegyeletével, a kiadások, gyűjtemények, anthológiák, történeti és széptani bírálatok, beszédek, rendszeres feldolgozások roppant tömegében megalkotta a magyar irodalomtörténet tudományát. Az ő körükhöz csatlakozott az idősebb s még a tizes években föllépett Fáy András, a táblabíró-költő. Tele józan és egészséges életbölcsessel: nemzetének Ezópusává lett, de igazi magyar Ezópussá, kinek tanítása nemcsak emberi, hanem mindenekfölött nemzeti bölcsesség. Hatszáznál több prózai meséjében az ő képes leleményességével oktatja magyarját a haladásban való kitartásra, erögyűjtésre, okosságra. Ő írta meg *Bélteky-ház* című regényében a reformkor leggazdagabb és legtalálóbbrajzát, az átalakuló magyar élet képét, midőn a régi

világ elhaló szelleméből és formáiból bontakozik az új.

Ennek az új Magyarországnak vezére gróf Széchenyi István volt. Nagy családi hagyományai és erős fajszeretete elszánást ébresztettek benne, hogy egész életét hazájának szentelje. Nemzetének elmaradottságán, sőt pusztulásán felizgúlt nagy szelleme megtalálja a nemzetiségi eszmék legmagasabb formuláját: a nemzetet meg kell tartani az emberiség érdekében. Külföldi tapasztalatai s különösen közgazdasági tanulmányai a nemzeti boldogulás egyetlen útjára nézve is tisztába hozták. Ez az út nem lehet más, mint szakítás a múlt nagyságon csüggő s voltaképp tétlen ábrándjainkkal, avúlt feudális jogrendünkkel s vele kapcsolatos társadalmi előítéleteinkkel és meddő gazdasági rendszerünkkel, mindenekfölött pedig a művelődés iránti szűk látkörű közönyünkkel. Legyünk magyarokká mindnyájan szóval és szívvel; a nemzeti öntudat és önbizalom hassa át

minden köreinket, a legalsóbbaktól a legmagasabbakig. Kevesen és szegények vagyunk; az elnémetesedett főúri osztályt vissza kell hódítanunk, a jogtalan népet befogadnunk a politikai nemzet keblébe; alkotmányunknak és közintézményeinknek korszerű átalakításával szabadon fejlesztenünk anyagi és szellemi erőnket. Mivelődnünk és gazdagodnunk, mint a nyugot nemzetei; minden lépéssel, melyet felénk teszünk, magyarságunk nyer új biztosítékot. Az áldozatban és a munkában egyaránt példát mutatott Széchenyi. Az 1825-iki országgyűlésen megalapítja az akadémiát, mely öt év múlva, gróf Teleki Józsefnek, a *Hunyadiak* történetírójának elnöklete alatt, megkezdí működését. 1830-ban megjelenik Széchenyi *Hitele*, majd egymásután többi reformíratái, melyekben részletesen kifejti programját. Az angol gyakorlati szellem iránti vonzalom vezeti tollát; de izgékony idegalkata s forró fajszeretete izgató erőt adnak könyveinek, melyekben a tudás, lelke-

sülés és gúny hangján korholja, buzdítja nemzetét. Munkában is előtte jár s az országgyűlés törvénycikkeiben, a társadalmi téren és a gazdasági életben az új idők minden alapvető alkotása az ő izzó szellemében villant fel s az ő buzgalma által létesült. Nemzete lelkesedve vallja vezérének s «a legnagyobb magyarnak» nevezi. Az országgyűléseken a bécsi reakcióval küzdve, valahára megindul a reform-munka az elnyomott magyar nyelv, nép, felekezetek, szellemi és gazdasági erők felszabadítása érdekében. Magyarország nem volt, hanem lesz! kiáltja Széchenyi; de, naplóinak tanúsága szerint, a válság éveiben az ő hánykódó lelkét is meg-meglepi az a borongó kétség, a honfi-érzésnek az s chiaroscuroja, melynek a korabeli költők oly szívreható kifejezést adnak, s a mely Vörösmarty hazafias lírájának is jellemző hangulata.

XV.

Ne merengjünk a múlton, hanem dolgozunk a jövőn, tanította Széchenyi, s a mint szelleme áthatotta egész közéletünket: a múlt dicsőségével lelkesíteni törekvő époszaink is elhangzottak már a harmincas évek elején. A regénynek adtak helyet, még pedig kiválólág a történeti regénynek, mely azonban a múlt rajzával nem ébreszteni kívánta többé közönyét, hanem felébredt magyarságában gyönyörködtetni s talán a történet népszerű tanulságaival jelen feladataira nézve útbaigazítani. A forradalom előtt három legkiválóbb regényírónk mindegyike Séchenyi reformmunkájának szolgálatában, mint politikus lépett föl.

Így mindjárt az első: báró Jósika Miklós. Az erdélyi főnemesség magyarabb légkörében növekedve, régi kastélyaiban, fegyvergyűjteményeiben, kézíratos krónikaiban, de nyelvében, szokásaiban, családi emlékezéseiben is előbbnek érezte azt a magyar múltat, melyet a Királyhágón innen Mária Terézia, József és Ferenc kora feledségbe borított. A múlt-hoz való ezen közelség érzete: a történeti regényíró legbeszédesebb sugallója. Jósika első regényét, az *Abafit*, közönség és kritika hódoló tapssal, «kalaplevéve» fogadta, méltó tetszéssel még a következőket, különösen a *Cseheket*, *Báthorit* és *Rákóczit*, érdeklődéssel mind a százharminc kötetét. A hajdankor nyilvános és magánéletét senki sem állította még ily szemléletes és gazdag képsorozatban eléje; a fejedelmek udvaraiban, nemesek és polgárok házáinál ki sem forgott ily otthonosan; régi nemzedékek szokásait és érzelmeit ki sem tolmácsolta ennyire mindenkinek érthetően; örömeikről és fájdalmaikról addig

ki sem tudott ily érdekes történeteket. Jósika Scott Valter tanítványa volt, ennek érdeklődésével a múlt kis és nagy dolgai iránt, de igazi megelevenítő ereje nélkül. A történetnek inkább külső képét festi, mint lelkét tárja föl; jobban szereti, mint a mennyire ismeri. Történetei szövésében találósabb mint jellemző, felfogásában nemesebb mint mély, előadásában körülményesebb mint meleg és színes. Külföldi száműzetéséből, Brüsszelből és Drezdából küldött öregkori könyveiben képzelete izgékonyabb, de még külső hűsége is foszlik; Scottól inkább Dumashoz tér s ereje fogy anélkül, hogy termékenysége is apadna. A közönség olvassa, de a kritika már ellene fordul s az agg száműzött méltó önérzetéből merít erőt: a magyar regényirodalmat megalapította s a magyar olvasó közönséget megtízszerezte.

Jósika fellépte után néhány évvel az a nagy siker, melyet az ifjú báró Eötvös József, később Magyarország első közoktatási minisz-

tere, a *Karthus*ival aratott, nemcsak irodalmunk gazdagodását jelentette egy kitűnő regénynyel, hanem szellemünkét is az eszmék egész seregével. A legelső nagyobb munka ez a könyv, mely a bölcséleti eszmélkedést beviszi tárgyi költészetünkbe. Elhagyja a haza földét, embereit s Franciaországban játszik; de az elragadtatásban, melyet ébresztett, megnyilatkozott annak a benső kapcsolatnak öntudatlan érzése, melyben tárgya a mi életünk akkori áramlataival állott. Midőn összes törekvéseinkkel szinte mámorosan sietünk egy csak félig ismert világ felé: a költő feltárja előttünk e világot, a civilizáció kétélyeit, meg hasonlításait, sebeit, férgét, a francia társadalom kibékítetlen ellentéteiben s egy érző lélek vivódásában. Höse vallomását s ebben az élet erkölcsi bírálatát azzal az emelő tanúltsággal végzi, hogy: az önzetlen munka legnagyobb javunk. Bölcselkedő részleteinek hosszúsága s nyelvének nem könnyű és nem is magyaros folyása ellenére,

a közönségnek egyik legkedvesebb olvasmányává lett s maradt mostanig e könyv, mely a költő érzelmvilágának oly közvetetlen erejével hat, mint akár egy lírai költemény. Oszinte kiáradása egy nemes szívnek, melyet korának szenvedései gyötrenek s mely ifjú természet-érzésével fűt, fát, virágot, hegyet és völgyet képzeletébe von. Eötvös, első nagy műve után, mindjobban belemerült a gyakorlati magyar politikába s későbbi regényei is ennek uralkodó eszméivel kapcsolatosak. Chateaubriand-nal merengett lelkét az emberjogok tisztelete, haza- és ember-szeretet sugallják költői alkotásokra, politikai törekvéseivel párhuzamosan, ezeknek mintegy a nemzet képzeletéhez és szívéhez szóló argumentációi gyanánt. A rendi alkotmány nagy igazságtalansága s a vármegyei rendszer visszaélései ellen megírja a *Falu jegyző-jét*, a magyar *Tamás bátya gunyhóját*, az igazságérzet e hatalmas jajkiáltását, melynek vármegyei rajzai a magyar szatirai költészet

első remeke. Majd a *Magyarország 1514-ben* című történeti regényével a Dózsa-lázadás véres jeleneteit idézi fel, intő szózatúl kora legnagyobb kérdésének gyökeres megoldása érdekében. E megoldást követeli, mint a centralisták feje, röpirataiban, cikkeiben, beszédeiben: a rendi alkotmány helyett népképviseletit, a kancellária, helytartó tanács és megyerendszer helyett felelős és erős központi kormányt. Szellemében, mely a legkitűnőbb magyar állambölcseleti munkát, *A XIX. század uralkodó eszméit* alkotta meg, a gyakorlati politika terén is először villannak föl mindazok az eszmék, melyeket a következő évtizedek, egészen a kiegyezésig és a német szövetségig, megvalósítottak.

Eötvösben a filozóf, szónok és költő egyesül; egyénisége Kölcseyre emlékeztet, több vonatkozással a valóság világára, de a léleknek ugyanazzal a törhetetlen idealizmusával. Ezt tolmácsolják a Kölcsey beszédeivel forma tekintetében is rokon akadémiai szónoklatai,

közöttük a hazaszeretnek az a fényes apologiája, melyet az őshaza kutatása közben, messze Indiában elpusztult Kőrösi Csoma Sándor fölött tartott; ezt lírai költeményei is, közöttük az, melyet gyászoló nemzete szívéből vett: *Bucsúja*.

Utána jött, már a negyvenes évek közepén, az erdélyi fejedelmi családból származott báró Kemény Zsigmond, mélyebb szellemmel az okok s élesebb szemmel a jelenségek iránt, de zordonabb képzelettel, mint magyar költőtársai. Sőt a legnagyobbak közül való, kik az emberi sorsot és szívet valaha költött történetekben magyarázták. Első regényétől, a *Gyulai Páltól* kezdve, a *Rajongókon*, az *Özvegy és leányán* át egész a *Zord időig*, Izabella korának e bámulatos rajzáig, nagyobb alkotásainak tárgyát mind Erdély történetéből merítette: a Zápolyák, Báthoriak és Rákócziak udvaraiból, váraiból és nemesházaiból, a politikai és vallási ellentétek vészes harcai közt kiégett, kiábrándult

és eltiprott szívek világából. E múlt idők lelke elevenedik meg személyeiben és történeteikben, melyek mind az emberi gyarlóságot példázzák, jóval és rosszal szemben egyaránt, a szenvedély és végzet kölcsönhatásait. Éles szeme, félelmes biztossággal ismeri és mutatja föl lelki szervezetünk rejtekező szálait s nyomon kíséri legfinomabb megrezdüléseit a szenvedélyek pusztító viharáig. Úgyszólván az erkölcsi felelősségnek természetrajzát adja regényeiben. A hősből az ember érdekli inkább s a történetnek az emberi lélekből bontakozó szálai és abban való tükrözése. Költeményeiben érvényesül az arisztotelesi tanítás: igazabbak, mint a történelem. Szellemében megvan Balzacnak, de Hugo Viktornak is a nyoma; amazé több képzelettel, emezé több igazsággal. Minden tragikus világításban áll előtte s emberszeretetének kegyetlen őszinteségében kevés a vigasztaló. Stíljének kissé nehézkes választékosságával, szerkezeteinek egyenetlen-

ségeivel, tudásának gazdag felsőségével igen komoran és magasan áll közönsége felett. Így történeti munkáit, melyek közül *Széchenyi* és a *Wesselényiek* jellemrajza a legkiválóbbak, sőt politikai dolgozatait is, melyeknek révén »a magyar hírlapírás fejedelmének« nevezték el, többen olvassák, mint regényeit, költészetünk ez örök kincseit, melyek még várnak a teljes elismerés koszorújára.

XVI.

A francia hatás, mely a múlt század vége óta inkább a németnek engedett helyet, így kezd újlag szellemünkbe szivárogni. Legnagyobb erővel természetesen drámairodal munkban lép föl, mely föllendülését színesztünk fejlődésének köszöni. Amint Pest, főként Széchenyi által, mind inkább központjává lesz nemzeti életünknek: annál sürűbben látja vendégeiül Erdélynek és a Dunántúlnak színésztársaságait, melyek buzgó írók és vármegyei urak, majd az akadémia támogatása mellett játszanak. Végre Pest-megye állandó házat épít nekik s ezzel 1837-ben megalapítja a magyar művészet

első intézetét, melyet néhány évvel utóbb egy országos határozat *nemzeti színházá* emel. Míg képzőművészetünk, a pesti műegyesületnek körülbelül egyidejű alapításakor csak szárnyát emelgeti; a szobrász Ferenczy István inkább hazafias mint művészi hevületben szövi nagy terveit; a világhírré jutott Markó Károly Olaszországnak festi eszményi tájképeit; Barabás Miklós pedig, ki utóbb egy nagy magyar kor összes nagyjainak galleriáját festette meg, még épen csak hogy kezébe veszi ecsetét: színművészetünk a nemzeti színház alapításakor már hőskorát éli. Legkiválóbb tehetségei alapítják meg az új intézet hírét és dicső tradícióit. Némelyek csak elkísérik a vándor múzsát új palotájának kapujáig, mint Kántorné, a nagy tragikái, és Déryné, a bájos vaudeville-művésznő, ki *Naplójában* a sanyarú vándoréveknek legkedvesebb krónikása. Mások otthont is találnak benne, mint a kitűnő komikus: Megyeri Károly, a shaksperei hősök legjele-

sebb ábrázolója: Egressy Gábor, a hevével és szeretetreméltóságával elragadó Lendvay Márton, a nagy jellegszínes: Tóth József és a magyar versszavalás első mestere: Jókainé.

Az intézet Vörösmarty *Árpád ébredése* című ünnepi játékaival nyílt meg, jelezve, hogy a minden téren ébredő magyar erő egy részének érzi magát s ilyenül kíván érvényesülni. Eredeti műsorában eleinte oly irány uralkodott, mely, költői törekvései és érdemei mellett, nem a színházi élet levegőjén, vele kapcsolatban, hatásainak megfigyélésével fejlődött: az akadémiai dráma. Az idegen fordítások szinszerűsége és hatásossága háttérbe szorították a magyar kísérleteket, Vörösmarty ragyogó rhetorikáját. De hamar kiemelkedett az az író, kinek tehetsége megfelelt a közönség ízlésének, munkássága a legnagyobb befolyással volt szinköltészetünk fejlődésére s bámulatos termékenysége műsorunkon körülbelül negyven

évig uralkodott. Szigligeti Ede volt ez, a bihari nemes fiú, ki, mint társainak legnagyobb része, hazafias lelkesedésből lett deák-ból színészszé s színészből színműiróvá. Történeti drámaival a francia romantikusok éles ellentéteinek, szertelenségeinek és meglepetéseinek utánzásán kezdte; de azután mintái irányában épen ellenkező fejlődést mutat Jósikával. Leleményeinek érdekességét és szerkezeteinek szinszerű hatásosságát megőrizvén, mindinkább tisztult s a hajmeresztő mesék világából eljutott az egészséges ember-világba. Bár koncepcióiban az igazi fenség ihlete s előadásában a megkapóbb költői előadás varázsa nélkül: a történeti dráma terén is sok nemes és hatásos művet adott, mint a *Trónkeresőt*. A forradalom hangulatát is ő fejezte ki drámai alakban legnagyobb hatással a *Rákóczi fogságában*. Egészséges és leleményes ember volt, inkább a vígjátékra való, amelyben több jeles művet irt; nem nagyobb társadalmi bajokkal és

kérdésekkel, inkább a házi élet mulatságos félszekségeivel foglalkozván. Legkitünőbb, legeredetibb munkája *Liliomfinak* a vándor-színészeletből vett bohózata. Kisfaludy Károlyt folytatja s ő is alkot jellemző magyar típusokat, de nem az úri, hanem a népvilágból. A demokratikus áramlat hatása alatt a népelet felé fordul s ennek alakjaiból és viszonyaiból, költői érzéséből, dalaiból és humorából, a francia vaudeville befolyására, megteremti a *Szökött katonával* és *Csikóssal* a negyvenes évek elején a magyar népszinművet. Ez első népszinműveink zenéjét, legszebb népdalaink felhasználásával, Szerdahelyi József szerzette. A magyar dalmű is, melynek első kísérlete, Ruzsitska József *Béla futása*, még Kisfaludy Károly korába esik, a negyvenes évek elején találja meg igazi alapítóját s maig legnagyobb mesterét, a *Hunyadi László* költőjét, Erkel Ferencet.

A vonzalomban, melylyel közönségünk a föld népe egyszerű és igaz lelkének, hamisi-

tatlan erkölcsi erejének színi ábrázolatait nézte, a kor szelleme nyilatkozott, melynek nemzeti reformtörekvéseit a Szigligeti mellett gazdagon fejlődő dráma motivumai és irányzatai nyomon kísérték. E korszerű színművek közül Nagy Ignác *Tisztújítása* aratta a legnagyobb sikert. Magasabb költői törekvésekben sem volt hiány, minők Czákó Zsigmond lázas fantáziával festett s egy nagyokra törő kor izgékony ideg-életét erősen meghatott színpadi képei. Ilyen különösen gróf Teleki Lászlónak egyetlen szomorújátéka, a *Kegyenc*, mely főcselekményében nem kifogástalan lélektannal, de korrajzában élesen látó, szenvedélyes és megrázó iróniával mutatja be a végromlásban színlő római császárság erkölcsi süllyedését. Különben fel fogása, hőségének jellemrajza, cselszövése erős nyomát mutatja a francia színpadi romantikának.

XVII.

Mindez idegen, deák, német és francia befolyásokat, melyek irodalmunk újjászületése óta benne érvényesültek, mind hátrább sorítja a reform-kor beköszöntése óta egyre fejlődő nemzetiség. A szíveket, melyek költői megnyilatkozásra törtek, minden időben ez dobogtatta legerősebben; erre nézve a legzsélső utánzó iskolák sem tettek kivételt, a franciás testőrök épp oly kevésbé, mint a deákos jezsuiták. De most az *ízlést* is kezdi áthatni és irányozni. Visszásnak kezdi érezni, hogy a magyar monda, történet, élet, érzés idegen alakokban, e stíl által föltételezett korlátozottságban jelenjék meg előtte. Teljes

mivoltában és színében, gazdagságában és erejében kívánta volna. A nemzeti forma félénk kísérleteinek fejlődését siettette, hogy Vörösmarty lírai epigonjainál, főleg Bajza követőinél nemcsak az idegen alakok, de az üres szónokiasság s a finomkodó és egyhangú érzelmesség is terjednek s mintegy a költői zsebkönyvek édeskés acélmetszeteinek tolmácsaul bizonyos virágzásra kap az *almanach-líra*. Ennek a virágzásnak már nincs igazi gyökere s a szobai költészet lágy olvadozása mindinkább ellentétbe kerül a nemzetnek hatalmasan felébredt s minden irányban kifejezésre törekvő öserejével. A költészetnek, mely ehhez a nemzeti lélekhez akar férni, belőle is kell szólnia; nem elég többé magyarul éreznie és beszélnie, hanem *magyarossá* is kell lennie.

A kor szeme és szíve a nép felé fordul: a demokrata politikáé, mely benne keresi a nemzeti erőnek új forrásait, s vele az irodalomé, melyet a nemzeti lélek a népköltészet

által hat át a maga teljességében és eredetiségében, sajátos képzelet- és érzésvilágával, eredeti gondolkozás- és kifejezőmódjaival, jellemző és kedves formáival. Meséinek és mondáinak, balladáinak és dalainak ideálja: a fajszeretetnek és büszkeségnek, a kitörő és megfékezett erőnek, a boldogságban meleg és csöndes, keservében dacos és gúnyos szerelemnek, a sírva-vigadásnak, a szabadságszeretetnek, az értelmi és erkölcsi egészségnek képei, alakjai és hangjai ihletik az irodalmat s új és erősebb szárnyakat adnak neki. Az első nagy magyar népköltési gyűjteményt, a Kisfaludy-társaság megbízásából, Erdélyi János, Hegel kitűnő tanítványa s a magyar műbölcsélet alapvető mestere, indítja meg a *Népdalok és mondák* gazdag kötetében s nagybecsű fejtegetésekkel kíséri népköltésünk s ebben lelkünk jellemző sajátosságairól, melyeket utóbb számos kiváló tanulmánya követ szellemi életünk fejlődésének belső törvényeiről. Népkölteményeink gyűj-

tésében egyre többen követik, legérdemesebben Kriza János, unitárius püspök, a magyar Percy, kinek *Vadrózsái* az ismeretlen székely balladák kincsesbányáját tárják föl. Ők ketten, Erdélyi és Kriza, mint költők is az elsők közé tartoznak, kik népies szellemben és formákban pendítik meg lantjokat.

E gyűjteményekből, de a mesélgető kukoricafosztók és dalos aratók ajakáról közvetlenül is hatni kezd irodalmunkra a népköltés. Megtanítja a tárgyakra, melyek a múltból emlékezetébe vésődtek, tehát érzelmeivel fonódtak össze, vagy a jelenben lelkét megragadják; a hangra, mely csodálatát és nevetését, búját és örömét fel tudja kelteni; s a természetesebb és egyszerűbb nyelvre, melyet mindenki megért. Az ősi ritmusban énekeket sugall, melyeket nemcsak gitár és zongora mellett, hanem hegedűszónál is énekelni lehet, amelyeknek tétele már a Volga-menti lovas szívében is zengett s csak vátozataira tanították unokáit a századok. E hatás alatt

fellépett nagy költőink szellemében, a népköltés nemzeti, elevenítő elemeinek felvételével, fejlődik ki az a költői irány, mely a naivot és művészt, az egyénit és egyetemest egy művészetbe olvasztva: a magyar nemzeti lelket legmélyebben, leggazdagabban és leg-hívebben fejezi ki. Megszületik az új kornak az a költészete, mely jellemző színeit és illatát magyar földből és magyar levegőből kapja.

Mesterei: Tompa, Petőfi és Arany.

XVIII.

Elsőnek lépett fel közülük Tompa Mihály, egy szegény rimaszombati csizmadiamester fia, a pataki kollégium deákja, utóbb kies fekvésű gömöri falvak kálvinista papja. Az ottani várlakokban Gyöngyösi emléke él s a Sajóvidék lakossága a legmesélgetőbb nép. A vidék elevenebb képzelmi élete, ős magyar eredetisége s természeti képeinek változatos szépsége ihlették a fiatal pap-költőt, kinek az egyszerű szív melegétől áthatott egyházi beszédei is irodalmunk legkitünőbb e nemű termékei közé tartoznak.

Tompa 1841-től közölni kezdett első lírai költeményei még a régi stil idegenes termé-

kei; de *Népregéiben és mondáiban* a közönség elragadtatása már az újnak első jelenségeit üdvözli. A Sajó-menti nép regéit alakítja s a maga leleményeit hatja át népi indítékokkal és hangokkal. A költői mesevilágban a magyar nép daltai zengenek, életének egyszerű képei hatnak meg s földjének, a vízi tájaknak festői színei ragadnak el. Egészen a nép lelkéből és lelkéhez szól már Tompa népdalaival és költői adomáival, mint a *Szuhay Mátyás* és a *Vámosujfalusi jegyző*, melyeket kényelmes, jóízű, tréfás elbeszélésök módja, eredeti motivumaik és alakjaik a magyar humor legszeretetre méltóbb alkotásai közé soroznak. Tompa szellemének legjellemzőbben népi vonása: természetszeretete. A természet életét nemcsak szemléli, hanem látja, hallja, érti, éli maga is. Úgyszólván bensőbb kapcsolatban van vele, mint bárki költőink közül: képeiben gondolkodik, tanít és érez. Legnagyobb és legállandóbb varázsszal az ősz képei vannak lelkére. Vonzalma allegori-

záló hajlammá fejlődik; de nem a reflektáló fej, hanem az egyszerű szív példázásává, melyet mindenki megért, sőt a mely a szabad szó elnyomatásának szomorú napjaiban, a kifejezett nemzeti érzés erejének és igazságának benyomását csak növelte. Természet-érzése s honfi-fájdalma összeszövődő motivumának legmélyebb és legragyogóbb alkotása s a magyar lirának egyik első dicsősége a *Pusztán* című költeménye. A megpróbáltatás idején magyarságában megindítóan békülnek ki népi hajlama s a régi magyar arisztokratikus világ honfi érdemeinek mély átérése.

Általában a forradalom után leigázott nemzet legkedvesebb költője, hangulatának legmesteribb tolmácsa Tompa. Érzései, haragja, fájdalma, hite, mint az otthonából kiűzött népé a templomban, az erő fenségére s a fenség vigasztaló erejére emelkednek. Stíljében, a népi egyszerűség mellett, megjelennek a biblia hangja és szólamai. Égő faj- és

hazaszeretete s az örök igazságba vetett hite sugallják szívigható panaszait és esdek-léseit, mint *A gólya*, *A madár fiaihoz*, s a költőtársa, Kerényi után Amerikába küldött *Levél*; ezek az ódának és elégiának ama sajátságos vegyületeit, mint az *Új Simeon*, *Öreg szolgálga*, *Folyam*, *Pusztuló erdő*, *Szarvas*, *Gályarab* és a többiek, melyek allegorikus formájokban mesteri hangot adnak a vonagló magyar szív egész világá-nak: önkinzó kétségeinek és szenvedélyes keserveinek, mély gyűlöletének és magába szállásának, méla bánatának és erőre kapó hitének. A kor finom és erős érzékenysége-nél fogva, e nagyrészt allegorikus költemé-nyekben szinte csodás könnyűséggel és tisztasággal érvényesül a költői világnak az a körfolyama, mely a költőt érzéséről a képre, az olvasót pedig a képről a költőével közös érzésre vezeti.

A jobb napok első sugarait is ő köszön-tötte Kazinczy- és Lorántfi Zsuzsánna-ódái-

ban s Horváth Mihály történetére írott versében. Megérte a megváltást is; de nem tudta elnyomni az aggodalomnak egy-egy keserű hangját: vajjon a ránk köszöntő jobb napok nem vesztegetik-e meg nemzeti erkölcsünket. Mintegy a Vörösmarty-kora költői érzésvilágának utolsó hullámverése ez a szenvedő Tompa szívében ki, a nemzeti élet tavaszán, hanyatló életerejében, az ősz képeit látta maga körül s költészetének legmeghatóbb strófaiban bucsúzott el tőlük.

Országos Széchényi Könyvtár

XIX.

Míg Tompában a magyar néplélek vonásai közül különösen az a gyöngéd természet-szeretet jelenik meg, melylyel kedvesét virágok nevével illeti s virágénekeket dalol neki, holmiját tulipánokkal és szegfűkkel festi be és szinezi ki, bánatát kalapjának hervadt bokrétájával jelenti s kezében rozmaring-szállal gyászol: e lélek érzelmi gazdagságának és lázas hevületeinek más adott halhatatlan versekben kifejezést. Mert a népköltés első irodalmi hatásainak jelentkezése után nem sokkal a nemzeti élet izgalmas napjai köszöntöttek be: a reform-kor egyre gyorsuló léptekkel sietett teljessége felé. A bécsi udvar

s a konzervatívek akadályozó politikája csak élesztette és terjesztette a nemzetben a minél gyökeresebb és minél előbbi alkotmány-reform heves vágyát. Egy méltóbb nemzeti életért s ennek egy független és demokratikus közrendben leendő kifejezéseért égtek a szívek. A nagy kor jelei mutatkoztak: a nemzet fényes tulajdonainak kiváló képviselői állottak elő. Széchenyi az általa megindított fejlődés rohamosságán tépelődő aggodalmakba merült, melyeknek irodalmilag legértékesebb művében, a *Kelet népében* megrázó kifejezést ad. A nagy és érzékeny lelkeknek ama sajátos divinációjával látja előre a forradalommal fenyegető jövőt, mely rajta kívül, a mieink közül, talán csak Petőfi adománya volt. A kor élén már nagy ellenfele, Kossuth Lajos áll, minden koroknak és népeknek egyik legkitünőbb szónoka. A költői képzelet gazdagságával, az autokrata érzelmek ellenállhatatlan hevével, a szónoki művészet világosságával és minden varázsával, a szen-

vedély kápráztató logikájában mutatja be nemzetének az eszmék geneziséét és kapcsolódását s a helyzetek következéseit. Az európai viszonyok kedvezésével 1848-ban kivitte a jobbágyság felszabadítását s az önállóbb és szabadabb nemzeti létre és szervezetre vonatkozó törekvéseinknek törvénybe iktatását és királyi szentesítését. A csakhamar ránk következett megpróbáltatások napjaiban fajunk politikai mérséklete, az esélyek okos fontolgatása háttérbe szorult. De másik tulajdonságával: Kossuth lángszavára felbuzdult vitézségével, katonai erényeivel, két császárság ellen, az utolsó nagy magyar hadvezér, Görgey Artúr alatt vívott diadalmas csatáiban, új dicsőséget szerzett nevének világszerte s időleges bukásának ellenére kivívta jövődjét. A magyar nép lelkéből ez évek forgószele által fölszínre vert minden igaz gyöngy ott ragyog Petőfi Sándor költészetében.

A népből született maga is a pestvármé-

gyei Kis-Kőrösön. Egy gazdálkodó mészárosnak volt a fia, mint Shakspeare, kit annyira csodált. A rendes életkorlátok között nehezen ért meg: iskolai pályáját, noha szívesen és sokat tanúlt, még klasszikusokat is, többször megszakította és sohasem fejezte be. Konok és becsületes atyja le is vette róla kezeit; de ezzel korántsem játszotta el fia gyöngéd ragaszkodását, melyet egypár, a humor melegétől áthatott költeményében fejez ki. Deák korában a színpadra vágyott s többször tett sikertelen kísérleteket. Katona is volt, közlegény; csak a költészethez maradt hű mindvégig. Amint nyomorgó kóborlásaiban nem bírtak vele sem az emberek, sem a sors: nem voltak képesek egy percre sem megingatni hitét magában, egyéniségének értékében és törekvéseinek sikerében. Ez a «fejedelmi önérzet», mely egyéniségének teljes és szabad kifejezésében nyilvánkozik, úgy szólván alapja költészetének.

Lírai nagyságának és rendkívüli hatásának

egyik fő forrása: *egyéniségének vonzó ereje*, nagy fogékonysága minden benyomás iránt s költői hangulatának szinte állandó rezgése. A természet, azután a közélet, a népelet, a szívélet kis és nagy mozzanatai mind meghatják képzeletét és érzését s sajátos költői viszhangot ébresztenek benne. Életét nemcsak éli, mint más költő, várva és keresve a benyomásokat, hanem egész teljességében át is költi. Hozzá érdekesebb életet él, mint más s eredetibb lélekben tükrözi. A maga szemével néz, a maga világába von, a maga érzésével és képzeletével áraszt el mindent. Az érzelmek vegyületeit, fényhomályát alig ismeri: egyszerű, világos, tiszta mindegyik motivuma s ezeknek minden hatása. Családi költeményeiben a kedves tűzhelyhez s a körüle gyülekezőkhöz gyermekes ragaszkodás; természeti képeiben a tiszta szemléletnek elmélyedő, csöndes öröme; a külső élet benyomásaiból merített verseiben a szeretet, részvét, fájdalom, erkölcsi felindú-

lás tiszta kiáradása; hazafias dalaiban és ódáiban a fajszeretet izzó büszkesége. Önérzetével kapcsolatos nyíltsága, őszintesége talán olykor többet is elmond, mint kellene; de mikor százszor annyi igazi mondani valója van, mint másnak. Verse is oly könnyen és egyszerűen foly, mintha csodálatos lírai összefoglaló, jellemző ereje valami egészen közönséges, természetes adomány lenne s rímekben mesélgetné napjai folyását.

Hatásának másik forrása; *egyéniségének népi alapja*. Népünknek egész érzésvilága, a maga igazságában él benne s jut kifejezésre dalaiban. A legtisztább magyar nép földjét, az Alföldet, ennek szívével szereti és megteremti költészetét. Nagy pusztaságának apró képei fenekéig megrezegtetik lelkét s a szilajságnak és a borongásnak ugyanazokba a hangulataiba ragadják, melyeknek jellemző végletei között a magyar néplélek hullámozik. Szülőföldének szeretete kiélesíti szemeit képei iránt, melyeket: a puszta síkját, a kanyargó

Tiszát, a csárda romjait és annyi mást, jellemző vonásaikkal oly remek festő költeményeiben örökít meg. De lelke nemcsak ehhez a legmagyarabb természethez köti, hanem népéhez is. Alakjai közül a szamarán bandúkoló juhászt, a korcsmában mulató legényeket, a pusztán száguldozó betyárt, a szeretőjére nem alkuvó legényt, a pitvarban gubbasztó anyókat és annyi mást tett halhatatlanná. Még pedig az ő egyszerű és kifejező nyelvükön, kedves versidomaikban és sajátos alakító módjaikon: a dalok kezdő sorainak hangulat-képeivel, a megjelenítésnek frissességével s az érzelmek hullámlásának drámaian fejlesztett képeiben. A nép meséinek természetét is jól ismeri s míg egyéb elbeszélő költeményei messze maradnak lírája mögött, a *János vitéz*ben kitűnőt adott, épp úgy, mint a saját lelki világát festő *Bolond Istók*ban.

De népszerűségének van még egy forrása: *egyéniségének kapcsolata korával*. A nem-

zeti érzés életitalától a reformkorban megifjodott Magyarország ifjúságának nemcsak bálványa, hanem eszményi képviselője Petőfi. A mi jellemző amarra: ideális lelkesedés és kihívó türelmetlenség, a nemzeti függetlenség szenvedélyes vágya és dacos hiúság, szilaj tűz és önfeledt áldozatkészség: mindez jellemzi Petőfi politikai líráját. Ha a múltba tekint vissza, azt sem tudja másként látni, mint jelenének tükrében. Epikája is a *Lehel*-től az *Apostolig* merő líra; balladái a politikai szenvedélynek gúnyos, olykor dithirambikus hangjába csapnak. A márciusi napoktól kezdve, mikor a felszabadított sajtó alól az ő *Nemzeti dala* került ki először, végig kíséri ez a líra, ragadva korát és elragadtatva korától egész a vad szenvedély nyerseségeig, forradalmunk fenséges tragédiáját. Addig zeng, míg költője a segesvári csataterén kilehelli lelkét, melyet Grimm Herman Homérével, Shaksperével és Goetheével mond rokonnak. Bizonyára a legnagyobbak közül

való volt, akik nemcsak költők, hanem prófé-
ták. Megjósolta költői hírét, a forradalom
kitörését, hősi halálát s özvegyének elfordú-
lását emléktől: ami iránt legelevenebben
érezte, annak irányában belátott a jövőbe.
Érzékenysége e vonatkozásokban oly erős
volt, hogy az alakulás leghomályosabb ele-
meiből képzelete híven megrajzolta a jövőt.

XX.

A termékeny kor méhe a legnagyobb magyar lírai lángelme mellé, nála még néhány évvel korábban, megszülte a legnagyobb magyar epikust is. Arany János szellemében nem egy korszak, hanem úgyszólván minden koroknak, nem a lángoló és küzdő szenvedélyeknek, hanem az emlékezés világának magyarsága jelenik meg s a népies, egyetemes nemzeti művészetté emelkedik. Ő is nádfödeles falusi házban született, a biharmegyei Szalontán, s a szegény kálvinista deák pályáját futotta Debrecenben, honnan rövid életű ábrándjai elcsalták, hogy aztán szülővárosának jegyzői hivatalában

nyugodjék meg. Később is, nagykörösi tanári katedrájából, majd az akadémia titkári székéből a kis alföldi városba vágyódott vissza, melynek csöndjét, egyszerűségét, eredetiségét az ő magába vonúlt, mély érzelmű, inkább emlékeiben mint új benyomásaiban és reményeiben élő lelke egyedüli otthonának érzett.

A szalontai népnek az egész Alföldön talán legtöbb történeti mondája van: Toldiról, a török világból, a kuruc harcokból. Ezek a mondák és dalok voltak Aranynak első szellemi tápláléka; a következők, a régi magyaros verselőknek mesterkedő vagy faragatlan izlésű, de sokszor eredeti humorú és mindig ép nyelvű könyvei. Izlésének is ezek vetették meg alapját, de művészi kifejlődését a klasszikus és modern remekíróknak oly széleskörű és beható tanulmánya irányozta, minővel kritikusaink közül is alig dicsekedhetik valaki. Tudása csak izlését nemesítette, művészetét fejlesztette s az elméletet is becses művekkel gazdagította; de naivitásától és

eredetiségétől nem fosztotta meg. Lelki életének alapvető benyomásai és formái uralkodnak egész költészetében: a századok emlékezetével és képzeletével ható rege; az istenfélő szülei ház régi szent éneke s hívő kegyeleme a biblia mondaiban; deák pajtasainak csufondáros jókedve és vidám élcelődése; a népelet egyszerű és megható drámái s tréfás történetei; a mezők szabad és friss költészete: a népdal.

Petőfit már tenyerén hordozta a közönség, mikor Arany nevét még senki sem ismerte. Már meglett férfi-korban, de ifjú szívvel és kedvvel lépett föl. A debreceni deákhumor eleven, rikító színeiben játszik, de már nemesen komoly meggyőződést és mélyebb érzést tolmácsol hexameteres szatirai éposza: *Az elveszett alkotmány*, melyben a régi kortesvilág haladó és maradó pártjának durva szélsőségeit ostromozza. E művével 1846-ban díjat nyert Arany a Kisfaludy-társaságnál, melynek legközelebbi pá-

lyázatán a díj mellett elnyerte *Toldijával* az első magyar epikus koszorúját is. A szalon-tai nép a magáénak tartotta Nagy Lajos király vitézét; de Aranyt Ilosvai rege-foszlánya-
nyainak művészi feldolgozására nemcsak gyermekemlékei, hanem korának sugallata vezette: az érvényesülésre törő népjogok és népszellem kora. Ime a kapcsolat, mely a méltatlan életviszonyok közül kitörő s testi-lelki erejének jogához jutó Toldit a reformkorhoz fűzi. A szerkesztés és jellemrajz mesterének a feldolgozás hangját és módját is kora súgja: népmeséink kedves indítékait, melyekkel átszötte, a falusi életnek valószerűségökben oly igaz képeit és alakjait, előadásának tiszta naivitását s mindenekfelett nyelvének gyökeres eredetiségét, népies erejét és színező gazdagságát. A legtisztább magyar nyelv és magyar szellem e könyvből árad, mely azonban a Toldi-mondának csak elejét adja. Az egésznek trilogikus feldolgozása végighuzódik a költő életén. *Toldi*

estéjét, a hős utolsó párbajának és halálának történetét, előbb adta a költő, az újra ütköző réginek, az ősz csalóka másodvirágzásának megragadó, borongó humorával. Agg korában fejezte be a romantikusabb jellemű középső részt: *Toldi szerelmét*, mely cselekvényben, képekben, alakokban való nagyobb gazdagságát, hangban való nagyobb változatosságát, lírai kitéréseit a mély tragikai eszme egységébe foglalja. Az egész trológia a magyar lovagvilág éposza: minden eszményével, színeinek teljes ragyogásában, hangjának összes változataival s magyarságának mély és jellemző erejében.

Toldi mellett a nemzet legősibb hagyományai, a hún mondák is egész életén át foglalkoztatták Arany szellemét; belőlük is trilógiát tervezett, de csak az első részszel, *Buda halálával* készült el: a lengő tollas lovagok után a vasemberek époszával. Nem a pásztortüznél regél, hanem ünnepi éneket mond. Felfogása és hangja naiv marad, de

a hajdankor fenséges légkörében megkomolyodik; nyelve nem kevésbé zengő, de ódonabb zamatú és méltóságosabb folyású, mikor a csodás határára emelkedett emberi nagyságról beszél. A «hún rege» tragikái fejleményében az ős szenvedélyek ereje küzd s vezet egy magyar ősz eszménynek, a szembezálló harc egyenességének sérelmére, a mely motívum *Toldi szerelmében* is fellép. A fenség távoli képeinek csodálatos valószínűséget ad az Alföld mai életének visszavitt vonásaival. A hún birodalom pusztulása s Árpáddal visszavívása, hova az egész trilógia fejlődött volna, a költő képzeletében összefoly a forradalom bukásával s a nemzeti feltámadás reményével. A gyászos napok hangulatában született a genialitás szikrázó erejére legremekebb alkotása, *A nagyidai cigányok* komikus éposza, egy történeti adomának feldolgozása, melynek mesteri parodisztikus fölfogásával honfájdalma, sírva-vigadó keserve nyilatkozik meg. E mű ko-

mikai koncepciójának egészséges erejére, nevetséges alakjainak gazdagságára, tréfáinak és fordulatainak eleven frissességére, egész hangulatának szilaj szabadságára nézve: föléje emelkedik minden versenytársának.

Ugyane szomorú napok tragikus emlékeinek, fojtott szenvedélyeinek, a sejtetésre és célozgatásra szoktató viszonyainak befolyása alatt erősödik és hajtja virágait Arany költészetének az az ága, melylyel talán legmagasabbra ér: a ballada. E kis remek, melyről Gyulai «a ballada Shaksperéjének» mondotta Aranyt, különböző tárgyúak: történetiek, mondaiak, a népeletből merítettek, különböző szerkezetűek, hangulatúak és stílusúak; de mind megegyeznek abban, hogy az epikai, drámai és lírai művészet hatását mesterien foglalják egybe. Az Alföld zsvány-nótái, majd Percy skót és Kriza székely balladáit után, Arany a maga tömör és mégis zengő, gyökeres és mégis gazdag nyelven új mintákat alkotott. Nem szónokol és fej-

teget, hanem képzel és képzeltet, érez és éreztet. Érzéseinek mélysége és hűsége az, aminél fogva hangulataival egész korok képét át tudja hatni s mesterien változatos formáiban ellenállhatatlanul ragad Ágnes asszonynak és Kund Abigélnek, László királynak és Szondi apródjainak, annyi vergődő szívnek néhány vonással megrajzolt világába.

Ez a mély érzés nyilatkozik lírájában is, de a férfias szeméremnek bizonyos tartózkodásával, inkább a szemlélődés és emlékezés képeibe olvadva, mint közvetetlen erejében törve elő. Erősebb felindulásban rezeg, mikor reflexióival az emberi szellem legfelsőbb régióiba szárnyal, mint *Danté*ban, vagy nemzeti érzésének ad fenséges hangot, mint a *Széchenyi*-ódában, mely az önkényuralom után megindult újabb nemzeti fejlődésünknek épp oly hatalmas költői prologja, mint Vörösmarty *Régi dicsőségünk*je a reformkornak. Különben Arany szívilágának nemes tartalmát és mozgalmait szivesebben

tárja föl a melancholia vagy a humor hangján, de leggazdagabban és legmeghatóbban az *Őszikék*ben, másodvirágzásának e váratlan ajándékában. Szeretetének régi teljességével, szemléletének régi hűségével, formai művészetének régi bevégzettségével, az aggkor változó, enyelgő és borongó hangulatainak, mitsem követelő szeretetének és a múltakon való kedves andalgásának oly mélyen megillető képét adja, melynek párját hiába keresnők. Egyik hattyúdalában, melyet kozmopolita költőinkhez intéz, megáldja «a bölcsőt, mely magyarnak ringatta».

XXI.

E fényes szellemek által ugyanakkor, mikor a felszabadult magyar erő hősi küzdelmei a világ szemét újra ránk irányozzák, költészetünk is a magyar lélek tiszta és teljes képévé fejlődik. A természet-szeretet bensősége Tompa, a lelkesedés szilaj tüze s az érzésnek és gondolatnak szabad nyilatkozása Petőfi, a szemlélet hűsége s a hősi eszmények varázsa Arany által képződik ki benne. A költői előadást is, anyagának és formáinak egész gazdagságában, a Sajó-menti, bihari és kún nép eredeti nyelvének forrásaiból elevenítik új erőre. Népünk mesemondó kedvét és humorát, a dunántúli nép nyelvének kincsei-

vel, eredeti szólásmódjaival, fordulataival, enyhe ömlésével Jókai Mór hozza meg, a komáromi nemes fiú, irodalmunknak félszázad óta egyik első díszé, kinek nevét, Petőfié mellett, a művelt világ is legjobban ismeri.

Jókai munkásságának java része későbbi időkre esik ugyan; de egyidőben lépett fel nagy pályatársaival, kik közül Petőfinek ifjúkori barátja volt, s egész szellemével az ő társuk és osztályosuk. Mint amazok a költészetben, úgy ő az elbeszélő prózában teremtetett új stílt: a réginél zamatosabbat, elevenebbet, színesebbet és magyarosabbat. Ennek a stílnak nemcsak megteremtője és úttörője, hanem leggeniálisabb és legtermékenyebb képviselője, ki harmadfél száz kötetnél többet irt. Nagyobb szókincse egyetlen írónknak sincs ő nála s ez a nyelv, úgyszólván a maga teljességében, százféle irányban ható költői erejét sehol sem fejtí úgy ki, mint az ő gazdag, friss és változatos szelleme által. E szellem a néplélek sajátságos ellentéteit

egyesíti magában: a nagyítás hajlamát a távolibb és ismeretlenebb dolgokkal szemben, s a valóhoz való vonzalmat a látókörébe eső jelenségek iránt. Rendkívül mozgékony és bámulatosan gazdag képzelődése könnyen vonja a szertelen felé, hihetetlen mesékre s a jellemrajzban is túlzásokra, mikor képzelt, idegen világokról vagy a messze múltból regél; de másfelől megfigyelő ereje és való-érzése mesteri hűséggel, jellemző erővel állítja elénk a körülte zsongó élet képeit. Az elbeszélés páratlan kedvességével s humorának őseredeti frissességével rajzolja *Népvilágában* és egyebütt a komáromi és debreceni nép jellemző alakjait és jeleneteit; regényeinek számtalan helyén, a legragyogóbb és elevenebb színekből kifogyhatatlan palettájáról elfeledhetetlen képekben festi le Magyarországnak minden szép vidékét; így, igazán és hatásosan mindazt, amit maga látott, vagy kortársainak emlékezete megőrzött. Naivitásával, jókedvével, megin-

dulásaival egészen beléjük olvad s hasonlíthatatlan elbeszélő tehetségével, ötleteinek, tréfáinak gazdagságával, hangulatainak elbűvölő színjátékával játszva lesz úrrá olvasóinak lelkén. Gyermekkorának régies hangjához és formáihoz való vonzalma, nyájas bizalmaskodása derűt áraszt és ébreszt. A reformkortól kezdve maig a magyar életnek oly dús, jellemző és kedves képtárát egyetlen írónk sem mutatja fel, mint ő, nagyobb regényeiben és kisebb elbeszéléseiben. Fékzetlen képzeletének elkalandozásait is hajlandók vagyunk megbocsátani, mikor neki köszönjük egyszersmind a Széchenyi előtti magyar társadalomnak legművészebb és legigazibb képét *A magyar nábobban*; neki a magyar vidéki nemesség és nép életének annyi megható, valószínű és ellenállhatatlan humorú festését, közöttük a magyar nép-jellemnek páratlanul igaz és mély megtestesítését a *Sárga rózsában*. Szerkezeti gondatlanságait, könnyű dolgozásából eredő fe-

lületességeit se emlegessük túlságos súlylyal, mikor az alakítás tekintetében is oly kitűnő *Új földesurat*, a Bach-korbeli magyar világnak ezt a lelke mélyéig való megelevenítését is tőle kaptuk.

E szomorú korban teljesítette Jókai életének legnagyobb nemzeti feladatát: az irgalmatlanul nyomott magyar szellemi élet elevenségét, s az üldözöbe vett nemzeti eszményeket senki fáradhatlanabbul és nagyobb sikerrel nem szolgálta, mint az ő bűvös képzelete, hódító érzése és lankadatlan munkareje.

XXII.

Mint Tompa a *Heródesben*, Arany a *Rákhelben* példázták, az örök igazság nálunk is betelt: a szellemmel nem bírtak a mi ellenségeink sem; hatalmuk, erőszakuk, bilincseik ellenére élt az és elevenített.

Szellemi életünknek legkülönbözőbb ágai soha a nemzeti érzésekkel és törekvéssel bensőbb kapcsolatban nem voltak, mint a minden nemzetinek hadat izent önkény e sötét idejében. Így a tudomány, főként a történetírás. Teleki József *Hunyadiak korán* kívül a magyar történelemnek két monumentális feldolgozását végzi, Horváth Mihályét és Szalay Lászlóét, amazzal inkább biztatni és lelkesí-

teni, emezzel irányzani és eszméltetni kívánván. Históriai és irodalmi emlékeinknek, forrásainknak, adatainknak roppant gyűjteményekbe foglalása és kiadása újból kezdetet veszi. Toldy Ferenc munkáival megindul a modern magyar irodalomtörténet, a szellem erejére hivatkozva az erőszak ellen, Disraeli szavával: «A múlt hatalmunk egyik eleme». Ipolyi Arnold kiadja nagy magyar mithológiáját s aztán a magyar műemlékek leírására fordítja gondját és tehetségét. A magyar nyelv nagy szótárának megalkotásán fáradszik Czuczor Gergely és Fogarasi János, s a nyelvünk eredetét és természetét megvilágító adatok gyűjtésére és feldolgozására, Hunfalvy Pál vezetése alatt, a tudósoknak új és buzgó iskolája alakul, melyből Budenz József és Vámbéry Ármin is kikerültek, amaz az ugor, emez a török nyelvek világhírű bűvára. Mind e törekvések központja az anyagi és szellemi gyarapodásában minden módon gátolt akadémia.

Ugyanaz a titkos tűz, mely az elnyomtatás napjaiban tudósaink munkáját vezeti: ugyanaz hatja át szerény művészi életünket és útjait is megvilágosítja, a mennyire az ellenséges hatalom ébersége mellett teheti. A cenzúra zaklatásaival küzdve legalább a magyar szó szeretetét ápolgatja színművészetünk, mely a nemzeti színháznál tehetségekben új virágkorát éli: a shaksperei és molièrei jellemek kitűnő ábrázolójával, Szigeti Józseffel, a szalon-drámák elmés és finom hangjában jeleskedő Szerdahelyi Kálmánnal és Prielle Kornéliával, s népdalaink bájos énekesével, Hegedűsnével. A hatalomtól kevésbé tartva veszélyesnek s így kevesebb akadályal küzdve fejledezik képzőművészetünk, különösen képírásunk. Különböző iskolából, az allegorizálásra és régieskedésre hajló bécsiből, vagy a romantikusabb irányú müncheniből, vagy a pathetikusabb párizsiból került ifjú művészeink kivétel nélkül igyekeznek, legalább tárgyaikkal, táplálni a nem-

zeti öntudatot. Magyar történeti jelenetek lelkes ábrázolatainak hatásos sorával, a múlt kultuszával szolgálja a jövő reményét, Than Mórral az élén, mellette Székely Bertalannal, fiatal képíróinknak buzgó csoportja. Ez iskola maradandó remeke s egyszersmind hangulatával a szomorú kornak legkifejezőbb művészi alkotása: Madarász Viktor *Hunyadi Lászlója*. Irányzatuk emeli hatásukat; képeik metszetekben, különösen Vizkelety Béla népszerű történeti rajzai minden magyar házban helyet találnak és némán résztvesznek a nemzeti biztatás munkájában. Még a tájkép is, mint Keleti Gusztávtól *A számuírótt parkia*, ihletet merít ebből az eszmekörből. A történeten kívül a magyar népelethez is, az erő és eredetiség képeiért, szívesen fordul ez az új művészet. E téren teszi első kísérleteit Lotz Károly, ki utóbb legnagyobb freskófestőnkké fejlődött s monumentális képírásunk leghatalmasabb termékét, az operaház mithológiai menyezet-képét alkotta. A testi-lelki magyar

néptípusnak legeredetibb ábrázolójává pedig a szobrász Izsó Miklós fejlődött, kinek szelleme összes művészeink között legtöbb rokon vonást mutat Petőfiével, vagy más szóval: a legmagyarabb.

De utolsó megpróbáltatásunk e másfél tizedében, az ötvenes években s a hatvanasok elején a nemzeti lélek ébrentartására mindennél nagyobb, határozó befolyással költészetünk volt. Élesztgette nyiltabban, vagy, a kémszemeket kerülve, burkoltabban; de legrejtettebb célásaiban, leghomályosabb allegóriáiban is megértve minden szívtől. Még a ponyva fő embere, Tatár Péter is, rossz versekben, de igaz érzéssel és helyes érzékkel a nemzet mondavilágát és történetét népszerűsítette. Az irodalmi költészet szellemét és motívumait szívéből s a korviszonyokból merítette, irányában a még alkotó nagyokat vagy az ép eltűnt nagyot követvén. Petőfi költői varázsa uralkodott legerősebben; az ő gyújtó tüze és népies

eredetisége vonzotta legjobban utódait. De szellemének gazdagsága és mélysége nélkül, inkább csak szilajságában, különködéseiben és külsőségeiben tudták utánozni. Hogy e sallangos népieskedők, kiknek vezére a nem tehetségtelen Liszniai Kálmán volt s a kik *Angyal Bandi*ban elmentek egész a betyár-époszig, néhány évig felszinen tudtak maradni, csak annak köszönhatték, hogy akkoriban minden drága volt nekünk, a mi magyar.

Petőfi iskolájából a nemzetnek kedves, tartósabb hatású dalosává csak Tóth Kálmán lett, szerelmi lírájának gyöngéd, meleg és gazdag hullámmzásával. Ugyanez iskola irányával, szélsőségei nélkül, kapcsolatban van még Dalmady Győző, szerelmi és hazafias lírájának szűkebb, de őszinte hangkörével. Bár nem népies, de mégis szinte összeköttetésben van ezzel az iránynyal Vajda János, kinek lírája egyedül hallatja maig a forradalom világának lázas érverését, erős

szenvedélyeit, homályos képzelgéseit és belső meghasonlását.

Hogy Petőfi és Arany művészi magyarsága mesterként népiességbe ne süllyedjen vissza: ez volt Arany iskolájának törekvése és érdeme. Sikerét jórészt Arany kisebb költeményei gyűjteményének, a világköltészet remekei nagyban megindult átültetésének és ismeretetésének, s kitűnő kritikusi nagy és bátor tehetségének köszöni. Ez utóbbiak közt lépett föla mélyen látó és erős ítéletű Salamon Ferenc, kiből utóbb történetirodalmunknak lett elsőrangú díszé, s még korábban a nemes ízlésű Greguss Ágost, az elméleti esztetikának fő képviselője irodalmunkban. A nemzetinek és művészinak kapcsolatát képviselő kritikusaink, de az összes magyar műbírálok sorában első Gyulai Pál, ki nagyszámú tanulmányai-ban és kritikáiban, de különösen *Vörösmarty* és *Katona* életrajzában a történelmi és esztetikai elemzés módszerét az ítélet ritka élességével s a szabad, hangzatos, világos és meleg

stil elsőrangú adományával alkalmazza. Minden nagyzásnak és szertelennek ellensége, s költészete is, a legyőzött hevületek emlékeiül, ezt az igazi és tiszta melegséget sugározza. Szívesen fordul a néphez és hagyományaihoz impulzusért, de ezeket erős művészi érzékével fejleszti, s néhány költeményével, mint a *Hadnagy urammal* és az *Éji látogatással*, bejutott a nemzet szívébe. Gyulai mellett s vele egy irányban működik Szász Károly, ki, rendkívüli arányú és sikerű műfordító tevékenységével, a nyugoti irodalmak számtalan remekét, művészi tanulságaikkal, egymaga közelebb hozta a nemzet szelleméhez, mint a régi utánzó iskolák együttvéve. Eredeti költeményeiben is, eleven fogékonyságával, nemes érzéseivel s verselő művészetével emelően hatott; a királymondákból szötte *Salamon* című kitűnő époszát. A nemzeti páthosz, ünnepelt nagyjaink emléken, évtizedeken át az ő ajaka által nyilatkozik meg legméltóbban. Érzésvilágának tiszta, jóleső

derűjével és formaérzékének finom művészetével csatlakozik hozzájuk Lévay József. A hatvanas évek ifjú költői, Arany hatása alatt, nagyobbára az ő útjokon indulnak, a művészien magyaros útján. Így a nagy költő fia, Arany László, ki *A délibábok hőse* című verses regényében az újraébredő nemzet átmeneti társadalmát a humor eleven melegségével rajzolta; így a testi-lelki nyomor sötét realistája: Tolnai Lajos, komor balladai erejével; így az irodalmi kritikában is méltó feltűnést keltett Zilahy Károly, azután Szász Béla, Dömötör János és mások.

A prózai költészetben a korviszonyok a magyar múlt kultuszának, a történeti regénynek kedveznek, mely Kemény működésével ez években éri tetőpontját, s a melynek divata körülbelül a kiegyezésig tart. Nem nagy eredetiséggel, de annál nagyobb buzgósággal, a nemzeti múlt lelkes szeretetével és tisztos ismeretével miveli P. Szathmáry Károly. Mellettök azonban jeles képviselői

lépnek föl a társadalmi novellának, mint a fiatal szívek gyöngéd festésével s emlékiratainak gazdag és jellemző elevenségével Vadnai Károly, a főúri életnek nemesen való-szerű rajzával pedig Bérczy Károly; mindketten előkelő és választékos stiliszták. A népregénynek és beszélynek fő képviselője Vas Gereben, ki sallangos, néha szinte Dugonicsra emlékeztető stíljében, a falusi és vármegyei világhoz való vonzalmával, patriarkhális életbölcseséget tanít; ugyane téren költőibb és jellemzőbb nála Abonyi Lajos. A rossz idők megtermik humoristáikat is, költészetünk sirvavigadóit, kiknek tehetségét azonban szellemök meghasonlása, melyből kacagó hangjok fakadt, nem engedte teljesen kifejlődni.

A színpadon Szigligeti uralkodott; a történeti drámák hangja Jókai páthoszával emelkedik s a *Szigetvári vértanúkkal* megilleti a nemzet képzeletét; a népszínmű pedig Szigeti Józsefnek, ki egy jóízű rajzot is írt

a vándor színészéletből, valószínű eleven-
ségével és gyökeres humorával gazdagszik. A
hatvanas évek vége felé következik be a fejlő-
désnek egy új fokozata az *Aezopussal*, Rákosi
Jenő föllépésével, ki a szinköltészetnek köl-
tői lendületet adott a szinszerűnek a köl-
tőivel való bensőbb kapcsolata, a képzeletnek
szabadabb szárnyalása s a dikció nagyobb
gazdagsága által. Rákosi úgy a politikai,
mint az irodalmi sajtóban éles ítéletével s
erős és magyaros stíljével a leghatásosabb
polemikusok közé tartozik; leghevesebb hir-
detője és terjesztője a nemzeti eszmének,
melynek erejét a milléniumra írt ünnepi
játékában mély költői felfogással fejezte ki.
Az ő s a hozzá csatlakozott Dóczi Lajos
regényes és történeti színművei a szokatlan-
hoz, kivételeshez való vonzalmat mutatnak
a belőle keletkezett fogatkozásokkal; de a
lélektani dialektika eleven-
ségével, ragyogó
színeikkel és költői hangjokkal erős és álta-
lános hatást tettek.

E tizenhét évnek legnagyobb költői alkotása s irodalmunknak egyik legfőbb büszkesége: a nógrádmegyei Madách Imrének drámai költeménye, *Az ember tragédiája*, melynek kéziratban olvasása után Arany János üdvözölte a nemzet új nagy költőjét. Goethe és Byron után emelkedik a költői bölcsélet legmagasabb régióiba; de innen az emberiség küzdelmeit a maga szemével nézi s a maga szívével érzi. Családi életének s hazafias törekvéseinek a forradalom utáni nagy csalódását, majd az ébredező közéletben fakadt új reményeit átviszi az emberiség életére s megírja az örök ember tragédiáját. Egy álom képeiben vezeti Ádám elé egész jövőjét, az emberiség életének nagy jeleneteit, a piramis-építő fáraóktól kezdve a hiúság és érdek jelenkori vásáraiig, sőt, a sociologia és természettudomány vezetéken, tovább a jövőbe, a testi és erkölcsi elnyomorodásig. Diadalról diadalra, de ezekben foganva egyszersmind csalódásról csaló-

dásra viszi. Elméjének kétségeit szívében oldja meg: a végtelenséghez emelkedés örömével s a szeretettel engeszteli ki. Az előadás költői művészete s a képzelet megtestesítő ereje alatta marad ugyan az eszmélkedés fenséges gazdagságának, de egészének és egyes színeinek mély és megragadó koncepciója, tragikai gondolatának fensége, merészsége és igazsága: költészetünknek első remekei közé sorozzák Madách drámáját.

XXIII.

Az irodalom ekként ápolván a magyar szellemet, jogaink mellett való kitartásunk sem erőszakra, sem édesgetésre nem tört meg, s úgy ez a kitartás, mint a nagy világ-események hovatovább mind inkább tági-
tottak békóinkon. Végre elkövetkezett az idő, melyben «vér nélkül győzött» Deák Ferenc, ez a hazafiságában, bölcsességében és önzetlenségében egyaránt nagy ember, ki a magyar szabadelvűségnek már harminc esztendeje egyik vezére volt. Feliratai és beszédei nemcsak szónoki művek, melyek a felfogás és nyelv páratlan világosságának és egyszerűségének erejével hódítanak s a legmélyebb

igazságokat a találó formulázás kristálytisztaságában közkinccsé teszik: hanem a Lustkandl ellen irt nagy tanulmánynyal együtt a magyar közjogi irodalomnak legbecsesebb termékei. 1867-ben a nemzetet kibékítette királyával, elkobzott alkotmányát visszaszerelte s ezzel sorsának intézését saját kezeibe tette le. Az eleinte mutatkozott ingadozások ellenére is, egy alig sejtett fölvirágzás korszaka következett, még pedig úgy a politikai és gazdasági, mint a közművelődési élet mezején: a mindenfelé felszabadult erők versenye. Az életre törő új eszmék megvalósításának, az új alkotásoknak serény mozgalmasságában a nemzeti élet nem szorítkozott többé, mint a közelmúltban, a tudomány, irodalom és művészet körére, sokkal kevésbbé, mint korábban bármikor. Készen illeszkedtek ezek a nagy nemzeti szervezet egészébe s felismerték ebben új feladatukat: hogy minden irányban kifejtsük és érvényesítsük szellemi erőnket, a modern népeknek

ama nagy versenyében, melynek sorompói
immár előttünk is megnyiltak.

Az akadémia, egyetemek, muzeumok, tudós társaságok, mint egyesek, tudományos munkálataikkal, kiadványaikkal, búvárlataikkal nemcsak a közmíveltség terjesztésén, hanem tudományos életünk minden ágának európai színvonalra emelésén igyekeznek. Az emberi kultúra világ munkájában részt kérünk s tisztességesen meg akarunk felelni ennek a résznek. Tudósaink hajlama kivált olyan, nemzeti életünkkel kapcsolatos feladatok megoldására irányúl, melyekre magunkat a leghivatottabbaknak érezzük s amelyekkel az egyetemes tudománynak és nemzeti kötelességünknek egyszerre tehetünk eleget. Ilyenek politikai és művelődési történelmünk azon emlékeinek és forrásainak gyűjtése, kiadása és becses monografiák hosszú sorában való feldolgozása, melyek az európai közéletben való részességünkre is világot vetnek s így ennek szempontjára

ból is tanútságosak. Jogászaink munkája: a köz-, magán- és egyházjog magyar intézményeinek és alakulatainak tudós búvárlata nem egy ponton vet fényt az európai jogrend fejlődésére. Régiségbúváraink buzgón kutatják és ismertetik az őskori emberi életnek, s a római világnak azokat a maradványait, melyeket hazánk földje őrzött meg. Nyelvtudósaink az ugor összehasonlító nyelvészetnek legelső, s immár egész könyvtárra gyűlt dolgozataival bizonyára legjelentékenyebb iskoláját alkották meg; a magyarországi középkori latinság nagy lexikonát készítik; s a Corvinák feldolgozásával tesznek szolgálatot a klasszikai nyelvtudománynak. Nemrég fejezték be a magyar nyelv nagy történeti szótárát s nemsokára elkészülnek tájszavaink gyűjteményével is. Törekvéseik közül irodalmunkra, sőt egész szellemi életünkre legközvetlenebb és legnagyobb hatással volt a Szarvas Gábor által megindított és vezetett orthologiai mozgalom, mely a

nyelvújítás óta elharapózott idegenszerűségek kiírtását s nyelvhasználatunknak és nyelv-mívelésünknek olyatén irányzását tűzte ki céljául, mely nyelvünk eredeti természetének megfelelőbb. Erdélyi János magyar bölcselet-történetéhez kapcsolódva, Alexander Bernát a filozofia fejlődésének a nemzeti szellemenben rejlő tényezőivel foglalkozik. És ha mindezen túl arra a szorgalomban, kiterjedésben és eredményekben egyre emelkedő munkásságra tekintünk, melylyel a politikai, orvosi, természeti és matematikai ismeret-ágakban találkozunk; a magyar természetnek számos kutatójára és ismertetőjére, kik közül mint író is kiválik Herman Ottó: látni fogjuk, hogy tudományos életünk és igyekezeink köre messze túlterjed az imént nagyjában lerakott jelzőfákon.

A nyugot kultúrai életéhez emelkedésünknek szellemi munkánk egyetlen ága sem mutatja szembetűnőbb és meglepőbb példáját, mint képzőművészetünknek gyors és ál-

talános fejlődése. Vannak mestereink, kiknek tehetsége a magyar képirás híret széles e világon meghordozta: a magyar képirását, mert sem a világhír, sem az idegen környezet, melyben éltek vagy élnek, nem szakította ki őket a magyar szellemi életnek jellemző közösségéből. Így Benczúr Gyulának a színek fényében s a rajz harmonikus szépségében ragyogó művészete a magyar történetben kereste és találta legmagasabb feladatait, a nyugathoz tartozásunk két korszakosan döntő jelenetében: Szent István keresztelésében és Buda visszafoglalásában. Zichy Mihály is, képzeletének bámulatos elevenségével és gazdagságával s rajzművészetének virtuóztatásával külföldön szerezte hírnevét, finom rajzai és nagy allegóriái ott arattak elismerést; de szívében a messze északon is magyar maradt s az illusztrációk remekeinek egész sorával járult a magyar szellem két dicsőségének, Aranynak és Madáchnak művészi tolmácsolásához. Azután

Munkácsy Mihály, a festői plasztikának ez a nagy mestere, ki borús hangulatú magyar életképeivel szerezte hírnevét, melyet a passiójelenetek hatalmas ábrázolataival még emelt. Tisztán látó, a levegő távolán átható éles szemében mintha ép úgy fajunk egy ős tulajdonsága jelentkezne a művészi erőnek magas fokán, mint hangulataiban a magyar szív borongó kedve. E mély magyarságában foganhatott csak egész hősi és politikai életünk uralkodó jellemének az a mesteri kifejezése, mely a honfoglalásról festett képét kitünteti. A magyar természet sajátos levegőjét, színeit, részleteit legigazibb hűséggel és legköltőibb felfogással Mészöly Gézának balatoni tájképei adják vissza. Mellettök és utánuk az új s részben kiváló tehetségeknek egész serege. Szobrászaink egyre emelkedő erővel s egyre hatalmasabb alkotásokban örökítik nagyjaink emlékét s nemzeti életünk eszményeit és jeleneteit. Építő mestereink pedig, kiknek élén Ybl Miklós működött, a

kegyelet és tudás avatásával restaurálják régi műemlékeinket s a tanulmány és tehetség sikerével emelik egymásután fővárosunk új palotáit.

A költészet, különösen Szász Károly kezdeménye óta, mind buzgóbban lát hozzá a külföld nagy szellemeinek magyar tolmácsolásához, miben, az újabbak közül s az eredeti dolgozataik révén is említettekén kívül, Radó Antal, Ábrányi Emil és Fiók Károly működnek érdemesen. De az idegen nagyok hatása mellett a selejtesebb divatok befolyása is mutatkozik s eredeti költészetünk újabb fejlődését a mindenfelől áradó új eszmék, jelszavak és elemek némileg megzavarták. Azonban mindennek ellenére, legkiváló képviselőiben mégis megőrizte nemzeti jellemét s védelmezni és fentartani igyekszik. A hagyományok közül még mindig Arany és Petőfi hatása a legerősebb. Így amazé Kiss Józsefnél, kinek költészete javát egyszerű, elegikus lírája s kisebb elbeszélő költemé-

nyei képezik, melyeknek tárgyát szívesen méri a magyarországi zsidó életből. Nyelvére s mesteri verselésére egészen Arany tanítványa Kozma Andor, kinek politikai verseiben és szatiráiban a magyar felfogás tisztasága egyesül az érzés bátor egyenességével. Vargha Gyula egyszerű és meleg dalaiban, a jeles műfordító tanulmányai mellett, a népdal és Petőfi hatása érzik. Más utakat keresett s az új világ kétségein vérzett, hangulatainak megható hullámlásában, a korán elhunyt Reviczky Gyula. Kölcsey nemes álmodozásai közé visz vissza Endrődi Sándor, a balatoni képek költője, nyelvének gazdag, olvadó színeivel és behizelgő zenéjével. A legújabbak közül a magyar érzésvilágnak, jellemző hangulatainak, kedves alföldi képeinek énekese Szabolcska Mihály.

Ezt a hangot, költői naivitásában és öserejében, a színpadon Tóth Ede, a nyomorúságnak korai áldozatává lett vándorszínész, szólaltatta meg legnagyobb hatással; *A falu*

rossza a magyar népvilágnak kétségkívül legjellemzőbb és legköltoőbb drámai képe. Föllépésével, melyet Csepreghy Ferenc sikerei követtek nyomon, összeesik a magyar népszinmű szinpad virágzásának kora is, melynek főereje Blaha Lujza eleven és természetes bája s Tamási József tösgyökeres eredetisége volt. Az új magyar társadalom viszonyait és alakjait legnagyobb számmal s legzajosabb és méltóbb sikerrel Csiky Gergely vitte a szinpadra, melyen egy évtizedig, mint Kisfaludy Károly és Szigligeti utóda uralkodott. Költői vígjátékokat, történelmi drámákat és tragédiákat is írt, Vörösmarty stíljében; érdemeket szerzett Sophokles és Plautus-fordításaival; de legnagyobb jelentősége a modern társadalmi szinműben van, melynek a szinszerű iránti erős érzékével, nagy termékenységgel, a valószínű vonásokban és komikai ötletekben való bőségével ő lett, Toldy István után, igazi megalapítójává.

Herczeg Ferenc követi, ki azonban inkább a novella terén fejt ki erejét. A társas és személyi élet jelenségeinek éles szemű és pontos megfigyelője, ki legkisebb vonásaival és igénytelenségekben művészi formáival mélyre tud világítani; előadásának ötletes elevenességével s éreztető rövides erejével eszméltet, mulattat és megindít. A vidéki és fővárosi modern uri életnek és alakjainak ma ő a legváltozatosabb és leghatásosabb rajzolója, különösen apró képeiben; de *Szabolcs házasságával* a lélektani regényben is maradandó becsüt adott. Egyszerűbb Baksay Sándor világa és stílje: ez jóízű, elmés, magyaros vidámságú, amaz a falusi kálvinista élet, melynek múltjából merítette a magyar prózai költészetnek egyik legszebb termékét, a *Patak banyát*. Rokon vele, de elevenebb és leleményesebb nála új irodalmunk legnépszerűbb novellistája: Mikszáth Kálmán, ki a magyar adomának új, művészi formát adott. A vármegye és a nép életének

jelenéből és múltjából veszi legszívesebben tárgyait, melyeket eláraszt friss humorával, a legegyszerűbben rejlő költői magot is játszi könnyedséggel fejtven ki. Főereje előadásának folyamatos kedvességében, naiv kecsében és élénk fordulatosságában van. Rajtok kívül is számos tehetséges novellaíró keresi a méltó elismerést, kik közül a naturalizmusra hajló irányával, erősen szemléletes stíljével s bő és érdekes találékony-ságával még Bródy Sándor válik ki; de sokuk szelleme már nagyobb fogékonyságot mutat a külföld áramlatai, mint a magunk valója iránt: hol vaskos, hol csillogó rajzaik nagyobbára utánzatok. Azonban épen az önállóbb tehetségek, kikhez az irodalom jövő fejlődése fűződni szokott, úgy a lírában, mint az elbeszélés terén, megőrizték a magyar szellem folytonosságát, változó alakokban kifejeződő erejét. A jelen iránt való teljes folyékonyságuk mellett kapcsolatosak elődeikkel s elődeknek elődeivel.

A rendkívüli lendületet vett sajtó a politikai s különösen a társaséleti tárcát is kedvelt és gazdagon mívelt műfajjá fejlesztette. A kiegyezés ideje körül amabban Kecs-keméthy Aurél konzervatív szatírája uralkodott, emebben Ágai Adolf jóízű ötletessége évtizedek óta mulattatja közönségünket. Méltók a kiemelésre Eötvös Károly, a régibb magyar életet jellemző, érdekes emlékezéseinek eredeti, széles és mégis friss, magyaros előadása módjával; Keszler József, lelkes, hosszú és sikeres kitartásával művészeti életünk bírálatában s a nyugot-európai élet, irodalom és művészet bő tanulmányával; az újabbak közül pedig Tóth Béla, finom stilművészetével, és Kenedi Géza, nemes és elmés moralizálásával.

XXIV.

Így irodalmunknak az az uralkodó jellemvonása, mely élete folyásában végighúzódik, bármekkora erőre jutott múltó áramlatok ellenséges sodrában, nem veszett és nem veszhet el; inkább él és elevenít mind e mai napig. Képzeletét, érzését, törekvéseit magyarsága hevíti legerősebben és jellemzi, ősi vonásaival, minden időknek változó alakulataiban.

Mindnyájunkban van egy csepp a Volga-menti lovas véréből. Az őshagyomány érzelmi erejéből, melylyel a pogány vitéz a sas röptébe mélyed, él valami a keresztyén magyar főpap lelkében, mikor az egyik lelkesedve kutatja mithoszainkat, a másik újra költi

pogány mondáinkat, a harmadik pedig, az összetartozás eleven érzésével, oly felekezettek fő embereinek, melyek a múltban az ő feleire keserű napokat hoztak, mint a magyar irodalom jeleseinek, tiszteletemléket állít. A Volga pusztáinak végtelenén szerető ámulattal csüggő vitéz szemei: a bihari rónán s a Tisza síkján gyönyörködő Petőfinek és Aranynak szemei, melyeknek tekintetét fajunk és fejlődése élesítette ki s legnyájasabb melegök és legtüzesebb szikráik is e faj tulajdonaiból és szeretetéből áradnak. A mint faj, természet és életmód ez ő magyar szellemet megalkották: tisztán látni minden láthatót, a mezőt, vizeket, sivatagokat végesvéig: szellemi életünknek ma is ez adja erejét és ez szabja, talán szűkebbre szomszédainkénál, korlátait. Egész szellemi életünk tanúskodik róla, hogy e korlátok közé eső képességeinket fejleszteni igyekezünk, a nyugoti művelődés hatásainak kész és hálás befogadása által; de tanúskodik arról

is, hogy érzésünk és képzeletünk ma is őrzi a magyarnak legrégibb eszményét. Az az erős és ügyes, fajáért minden veszélyvel szembeszállani kész s ebben felsőbbiségét érző lovas, amint a századok során mindig feltámadt, ha szükség volt reá: lelkünknek s költői világunknak is legkedvesebb és legjellemzőbb alakja maradt. Petőfi ennek az eszménynek nemcsak nagy költője, hanem hősi képviselője és áldozata.

Az a magányos őrszem, kinek barbár lelkében a népéhez való tartozás érzése volt talán a legerősebb, ezt az érzést eltékozlhatatlan örökségül hagyta mindnyájunkra. Nemzeti lelkünknek s ezt a lelket megszólaltató irodalmunknak eszményei között, melyeket szolgált, mindig ott volt s szellemünk változó tartalmára irányzólag hatott: a magyarság eszménye és közérdeke. Mikor a nemzetben, egyes osztályaiban el-elhomályosodott és meg-meggyengült: az irodalom mindig új és mindig erősebb életre keltette.

Íme ez a magyarázata, hogy talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar. A mi irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fentartotta a nemzeti lelket.

Ha már ez a magyar nemzeti lélek, ez a magyar erő tett szolgálatot az európai műveltségnek, a határvédelem százados harcaiban: ez a védelmezett emberi műveltség köszönettel és megbecsüléssel tartozik a mi szerény irodalmunknak, mely az őt védelmező magyarság erejét fentartotta.

OSZK

Centralna Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

